KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 12 — ČÍSLO 3

OBSAH

FINDRA, J.: O funkčnom uplatnení synonymie 65
DVONČ, L.: Tvorenie slov od slovanských vlastných mien s adjektívnou podobou . . . 70
HABOVŠTIAK, A.: O názvoch jaternice v slovenských nárečiach 75
HORÁK, G.: Jazykový pohľad na román Zhoreniská . . . 78

Rozličnosti

Spojenia typu *zvyknem robiť*. K. Palkovič 84

Správy a posudky

Dobrá terminológia novej vednej disciplíny. I. Masár 85
Poznámky o jazyku štatistických smerníc. F. Sabol 87
Zaujímavý preklad z bulharčiny. K. Palkovič 90

Spytovali ste sa

Lesár manipulant? I. Masár 91
Soviet (Sovieti) = občan (občania) Sovietskeho zväzu. M. Považaj 93
2000 = dvetisíc, či dvatisíc? J. Jacko 94
Čitateľ — 6. p. v Čitateli aj v Čitateľovi. E. Rísová . . 94

Napísali ste nám

O slovenčine v Lude. J. Fekete 95

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 12 — 1978 — ČÍSLO 3

O funkčnom uplatnení synonymie

JÁN FINDRA

Synonymá sa tradične definujú ako slová s rovnakým alebo približne rovnakým významom, ktoré majú odlišnú zvukovú podobu a spravidla sa odlišujú aj svojím slohovým zafarbením. Z definície vyplýva, že o synonymii sa uvažovalo a občas ešte aj uvažuje hlavne v oblasti lexiky. Je to aj pochopiteľné, pretože lexikálna synonymia je najbohatšia a teoreticky najrozpracovanejšia. Lexikálne synonymá sú aj najbohatšie vnútorne členené. V synonymnom vzťahu nie sú iba dve slová, ale aj celé skupiny slov, ktoré utvárajú synonymické rady.

V bežnom jazykovom styku, ale aj v školskej praxi sa pri lexikálnych synonymách zdôrazňuje predovšetkým rovnakosť významu (na rozdiel od homoným, resp. aj polysémických pomenovaní). Zdôrazňovanie vzťahu podobnosti by však nemalo odvádzať pozornosť od vzťahu odlišnosti medzi členmi synonymického radu. Pritom nemáme na mysli iba odlišnosť v oblasti formy (odlišná zvuková podoba). Aj na rovine významu a najmä na rovine slohovej sú popri vzťahu podobnosti jednotlivé členy synonymického radu zviazané i vzťahom odlišnosti, diferencovanosti. Okrem toho isté slovo sa dostáva do zložitých sémantických a štylistických vzťahov nie iba s ostatnými členmi svojho synonymického radu, ale aj s členmi iných synonymických radov. V rámci synonymity sú teda slová pozväzované jednak horizontálnym smerom (vzťahy medzi členmi jedného synonymického radu) a jednak vertikálnym smerom (vzťahy medzi jednotlivými synonymickými radmi, spravidla prostredníctvom ich niektorých členov).

Preto možno povedať, že v lexikálnej oblasti nie je veľa takých slov, ktoré by boli vo významovej (sémantickej) rovine úplne iden-

tické. A ak sa dve synonymá vecným významom aj úplne prekrývajú, takmer vždy sa diferencujú slohovým zafarbením.

Túto situáciu si môžeme objasniť na dvojici slov *oblok — okno*, ktorých obsah a rozsah vecného významu je úplne totožný a nediferencuje sa ani slohovo. Potvrdzuje to aj druhý diel Slovníka slovenského jazyka, v ktorom sa ich vecný význam vykladá úplne rovnako (pozri s. 430 a 544) a obidve sa uvádzajú bez štylistického kvalifikátora. A predsa pri nich zaznamenávame isté rozdiely vo frekvencii. Vo verejnom styku a v mestskom prostredí často aj v súkromnom styku sa dáva prednosť slovu *okno*. Tento rozdiel vo frekvencii má nábeh ovplyvniť aj zaradenie týchto slov k štylistickým vrstvám slovnej zásoby (viacerí používatelia hodnotia slovo *oblok* ako „ľudové", „ľudovejšie", „hovorové", zatiaľ čo slovo *okno* považujú za „vhodnejšie" vo verejnom styku).

Ak je v jazyku relatívne málo takých synonymických dvojíc, ktoré by boli významovo totožné a neodlišovali by sa ani svojím slohovým zafarbením, o významovej a predovšetkým o štylistickej totožnosti viacslovných synonymických radov sa vôbec nedá hovoriť. Preto synonymiu vo väčšine prípadov chápeme nie ako totožnosť (rovnakosť), ale ako približnosť, ktorá dovoľuje, aby sa členy synonymických radov mohli vzájomne zastupovať. Oporou pre toto funkčné zastupovanie je slohová norma, ktorá vlastne určuje výber istého člena synonymického radu v konkrétnom prípade (rozhodujúca úloha sa tu pripisuje slohotvorným činiteľom). Čím sú jednotlivé členy synonymického radu od seba vzdialenejšie v rovine významu, ale hlavne čím viac sa odlišujú svojím štylistickým zafarbením, teda čím viac v synonymnom vzťahu (dvoch) slov popri vzťahu podobnosti zaváži aj vzťah odlišnosti, diferencovanosti, tým menšie sú možnosti, aby sa v tom istom (podobnom) kontexte synonymá zastupovali a striedali. Ba v mnohých prípadoch je výber veľmi často obmedzený na jeden člen synonymického radu. Napr. v úradnom prípise — predvolaní na úrad — sa z radu synoným *prísť — dôjsť — dostaviť sa* atď. dáva jednoznačne prednosť slovesu *dostaviť sa (Žiadame Vás, aby ste sa ... dostavili ...)*.

Nerešpektovanie uvedenej skutočnosti je príčinou porušovania zásad spoločenskej vhodnoti a primeranosti výrazu, s ktorým sa ešte nezriedka stretávame aj v oblasti verejného styku. Z hľadiska štylistickej priliehavosti komunikácie sa totiž žiada, aby sa pri výbere výrazu bral ohľad aj na najjemnejšie štylistické rozdiely medzi členmi synonymických radov. Pritom sa náročne predpokladá, že tieto rozdiely by mal mať podávateľ aktívne zafixované vo svojom jazykovom povedomí tak, aby v prípade potreby automaticky siahol po správnom

a primeranom výraze. Týmto smerom by sa mala uberať aj jazyková výchova v škole.

Synonymia nie je len v lexike, stretávame ju v jazyku ako celku. Možno o nej hovoriť všade tam, kde vedľa seba existujú aspoň dva prostriedky, ktoré sa odlišujú svojou formou, resp. aj funkciou (slohovým zafarbením) a vyjadrujú rovnaký alebo približný obsah (význam). Podávateľ si pri zostavovaní jazykového prejavu môže jeden z týchto prostriedkov vybrať podľa funkcie prejavu alebo podľa svojho subjektívneho zámeru.

Popri lexikálnej synonymii je najbohatšia syntaktická synonymia. Do synonymického vzťahu sa dostávajú už najmenšie syntaktické konštrukcie — syntagmy. Napr.: *otec a syn — otec so synom; plameň a oheň — plameň ohňa; bežia a bežia — rýchlo bežia; mestá, dediny a osady — mestá, dediny i osady — mestá a dediny a osady.*

Synonymické dvojice utvárajú aj vety, napr.: *V Tatrách je krásne! — V Tatrách, tam je krásne!* Z tejto oblasti uvedieme niekoľkočlenné synonymické rady, napr.:

1. Peter dosiahol prvý úspech. Nadobudol potrebné sebavedomie.
2. a) Peter dosiahol prvý úspech a nadobudol potrebné sebavedomie.
   b) Peter dosiahol prvý úspech, a preto nadobudol potrebné sebavedomie.
3. a) Keď Peter dosiahol prvý úspech, nadobudol potrebné sebavedomie.
   b) Pretože Peter dosiahol prvý úspech, nadobudol potrebné sebavedomie.
   c) Len čo Peter dosiahol prvý úspech, nadobudol potrebné sebavedomie.
4. Dosiahnuc prvý úspech, nadobudol Peter potrebné sebavedomie.
5. Po dosiahnutí prvého úspechu nadobudol Peter potrebné sebavedomie.

V tomto prípade máme pred sebou osemčlenný synonymický rad. Jeho jednotlivé členy, v ktorých sa vyjadruje približne ten istý obsah, sa od seba odlišujú predovšetkým v tom, že vzťah medzi dejmi dosiahnuť a nadobudnúť je v nich vyjadrený odlišne. Sú medzi nimi rozdiely na osi voľnosť — tesnosť; pritom obsahová spätosť obidvoch dejov sa formálne posilňuje smerom k ostatnému členu. Zároveň sú medzi jednotlivými členmi radu rozdiely aj v tom, že v niektorých z nich sú explicitne vyjadrené časové súvislosti (člen 3a, 3c), v iných sa explicitne naznačujú príčinné vzťahy (člen 3b) v niektorých však nie sú formálne vyjadrené, sú implicitné (člen 1).

Uvedené rozdiely majú podstatný význam pre slohovú charakteristiku jednotlivých syntaktických variantov. Aj syntaktické synonymá sa teda navzájom diferencujú odlišnou slohovou hodnotou. Pritom výber a využitie istého člena má vplyv na štýl prehovoru. Alebo inak a lepšie: Výber príslušného syntaktického variantu je podmienený funkčným štýlom alebo aj slohovým postupom a slohovým útvarom (žánrom). A tak napr. konštrukcie, ktoré zhusťujú, kondenzujú prejav

(prechodník, slovesné podstatné meno), sú skôr vhodné do vedeckých a administratívnych textov; v hovorových prejavoch sú zriedkavejšie a pociťujú sa v nich ako cudzorodý prvok.

Podobne možno uvažovať o synonymii aj v morfológii. Napr. ak autor použije historický prézent ako synonymický variant minulého času, sleduje takýmto vyjadrením isté ciele (aktualizácia, dynamizácia, sprítomňovanie a pod.). To znamená, že aj tieto dve časové formy, ktoré možno použiť na pomenovanie minulých dejov, sa od seba odlišujú slohovou povahou; vzhľadom na ňu sa uskutočňuje funkčný výber.

Synonymia v jazyku teda umožňuje výber výrazu vo všetkých rovinách jazykového systému. Tam, kde vedľa seba existujú najmenej dva prostriedky, ktoré sú oproti sebe jemne odtienené vo významovej zložke a zároveň sa odlišujú štylistickým zafarbením, spisovateľ má možnosť individualizovať svoj autorský štýl a špecifikovať štýl jednotlivého diela. Z viacerých synoným si môže vybrať to, ktoré v spolupráci s ostatnými prostriedkami najpresvedčivejšie a najjednoznačnejšie vyjadrí jeho autorský zámer. Škrty v rukopisoch známych spisovateľov presvedčivo dokazujú, že autor sa neuspokojil s prvým výrazom, ale že v skupine relatívne rovnorodých prostriedkov úporne hľadal adekvátny výraz.

Synonymá sa v texte používajú predovšetkým ako prostriedok štylistickej disimilácie: slúžia na oživenie prejavu, posilňujú jeho výrazovú variabilnosť. Zároveň sa striedaním synoným zafarbuje text, prípadne sa expresívne odtieňuje, najmä ak sa striedajú štylistické synonymá, napr.:

„Veď povedám, ja!" odpovedal muž. „Už bude s pol tretej. Druhú dávno odpískali. Treba *sa dvíhať.*"

„Tebe ľahko *dariť,* keď si sa večer na oba boky vyležal. A čo *budíš* toho pocestného?"

(M. Kukučín, *Keď báčik z Chochoľova umrie*)

Jergušom *zatriasla* naňnevaná zima. *Polapila* ho za obe plecia a *zmyksľovala,...*

Na lavici pri ohnisku *sedela* Anna, desaťročné dievčatko. Popri nej v dlhej košielke, s kolenami pod bradou, *krčil sa* štvorročný Jergušov brat Rudko. (...)

Zasadli na ráme, *pokukali* na misku s makom, *poprekrúcali* hlávkami na obe strany. *Všimli* si špagát...

(Ľ. Ondrejov, *Zbojnícka mladosť*)

Požiadavka štylistickej disimilácie sa v jednotlivých štýloch uplatňuje nerovnako. Vo všeobecnosti sa však opakovanie výrazu pokladá za slohovú neobratnosť. Zato sa však vo vedeckých textoch

(najmä opakovanie terminologických pomenovaní) považuje za príznačnú črtu štýlu. Aj v umeleckom štýle, ktorý je na opakovanie najcitlivejší, sa môže využívať návratnosť výrazu. To isté platí aj o rečníckych prejavoch, kde opakovanie (napr. anafora, syntaktický paralelizmus) patrí k princípom výstavby textu. V týchto prípadoch, pravdaže, ide o zámerné, funkčné opakovanie výrazu.

Okrem toho, že synonymá odstraňujú opakovanie výrazu, uplatňujú sa aj ako prostriedok nadväznosti viet a nadvetných kontextových jednotiek, najmä odsekov. Patria teda k dôležitým prostriedkom zviazanosti (konexie) textu. Bežne sa v tejto funkcii využívajú tzv. zámenné synonymá, napr.:

A Werner zase chodil po nedeliach do Vyškoviec, zase len hral na piane, bárs menej žartoval a držal sa ešte ďalej od *Gusty*.

Jej krása prestala byť pre *neho* žiadúcim predmetom túžob, *on* tešil sa *ňou*, ...

(S. H. Vajanský, *Babie leto*)

Formálna zviazanosť textu sa môže posilňovať aj pomocou kontextových synoným, napr. (opäť uvádzame príklad na väzbu medzi odsekmi):

To bolo už vtedy, keď deti zaopatril, keď synovi Matejovi zveril nákovu, kladivá a kliešte a *dcéru* vydal za sedliaka Burdu.

Burda si odviedol *Katarínu* do Pavlovky, do vŕškov nad morom a do zelených vinohradov.

(P. Jilemnický, *Kompas v nás*)

V citovanej ukážke sa sila zviazanosti (konexie) textu zvyšuje aj opakovaním výrazu na konci predchádzajúceho a na začiatku nasledujúceho odseku (*Burdu — Burda*).

Pravda, aj v týchto prípadoch synonymá fungujú zároveň ako prostriedok štylistickej disimilácie, ktorá je základnou funkciou synoným. V takejto funkcii, teda ako prostriedok variabilnosti a plastickosti textu, sa prvotne využívajú aj gramatické synonymá. Iba na túto funkciu sa navrstvujú špecifické funkcie podmienené individuálnymi potrebami konkrétneho textu (jazykového prejavu).

Pritom medzi synonymickým radom a vyjadrovacími potrebami je dialektický vzťah. Diferencované funkcie jazykových prejavov si vyžadujú funkčnú špecifikáciu jednotlivých členov synonymického radu (pravdaže, aj ju ovplyvňujú, prehlbujú). Existencia štylisticky odtienených členov synonymického radu zas poskytuje možnosti na funkčnú variabilitu prejavov v súlade s potrebami štýlu, žánru a in-

dividuálneho zámeru autora. V tomto zmysle je synonymia v jazyku základná štylistická kategória i rozhodujúci faktor štýlu.

Pedagogická fakulta
Podlavická cesta, Banská Bystrica

LITERATÚRA

BAJZÍKOVÁ, E.: O výskume v textovej rovine. Slovenský jazyk a literatúra v škole, *23*, 1976—77, s. 97—101.

FILIPEC, J.: Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, SPN 1977.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, SPN 1968.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Z problematiky lexikálnych synoným v slovenčine. Kultúra slova, *7*, 1973, s. 225—229, 257—262, 300—304, 325—330.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymický rad ako východisko pri štúdiu lexikálnej synonymie. Slovenská reč, *41*, 1976, s. 3—10.

Tvorenie slov od slovanských vlastných mien s adjektívnou podobou

LADISLAV DVONČ

1. V osobitnom príspevku sme v našom časopise hovorili o skloňovaní vlastných mien, ktoré v príslušnom slovanskom jazyku majú prípony prídavných mien, ako aj o priezviskách slovanského pôvodu, ktoré sa používajú v iných jazykoch a v nich dostávajú neraz značne zmenenú hláskovú, predovšetkým však grafickú podobu, napr. *Tolstoj — Tolstého, Milewski — Milewského, Rački — Račkého, Romanski — Romanského, Czerny — Czerného, Suchi — Suchého* (Dvonč, 1977). Na tomto mieste si chceme podrobnejšie všimnúť tvorenie slov od uvedených vlastných mien. Robíme tak preto, lebo súhrnný pohľad na túto otázku nenachádzame v nijakej praktickej jazykovej príručke, a tak používatelia jazyka nemajú možnosť overovať si správnosť jednotlivých derivátov.

2. Najprv si všimneme tvorenie slov od priezvisk spomenutého typu.

2.1. Od domácich mužských priezvisk s podobou príd. mien sa ženské priezviská tvoria tak ako tvar ženského rodu pri príd. menách, napr. *Jesenský — Jesenská, Holý — Holá, Krátky — Krátka, Lepší — Lepšia, Rýdzi — Rýdza.* Rovnako tvoríme prechýlenú ženskú formu od

iných mien majúcich tvar príd. mien, napr. *Tolstoj — Tolstá, Dostojevskij — Dostojevská, Nałkowski — Nałkowská, Koševoj — Koševá, Malyj — Malá, Rački — Račká, Dobrowolny — Dobrowolná, Wesely — Weselá, Suchi — Suchá, Golubničij — Golubničia, Vážný — Vážna, Krámský — Krámska* atď. Pôvodné podoby zachovávame vo vedeckých prácach, najmä v citátoch, napr. *Kosmodemianskaja, Desnickaja, Nałkowska, Vážná, Krámská.* Táto formulácia sa opiera o výklad Pravidiel slovenského pravopisu (1971), ktoré hovoria, že ruské priezviská na *-aja* majú v slovenčine obyčajne stiahnuté koncovky *-á (-a),* napr. *Zoja Kosmodemianska, Zoje Kosmodemianskej, Koševá, Koševej,* vo vedeckých prácach, najmä v citátoch zachovávame však pôvodnú ruskú podobu na *-aja.* Ako vidieť, pri ruských menách rozdiel medzi pôvodnou a zdomácnenou podobou mena je veľmi markantný *(Koševaja — Koševá).* Malý je rozdiel medzi pôvodnou a zdomácnenou podobou pri poľských alebo českých priezviskách, preto sa tieto podoby ľahko môžu zamieňať. Napr. k poľskému priezvisku *Nałkowski* je pôvodná prechýlená forma *Nałkowska* (s krátkym *-a),* zdomácnená slovenská podoba je *Nałkowská* (s dlhou príponou ako napr. *Jesenská, Malá* atď.). K českým priezviskám *Vážný, Krámský* atď. (s dvoma dĺžkami za sebou) sú pôvodné prechýlené ženské formy *Vážná, Krámská* (tiež s dvoma dĺžkami za sebou), zdomácnené slovenské podoby sú *Vážna, Krámska* (so skrátením druhej dĺžky podľa rytmického zákona). Pri poľských priezviskách typu *Górski, Zagórski,* v ktorých sa píše dlhé *ó,* by ľahko mohla vzniknúť predstava, že v prechýlenej ženskej forme treba po predchádzajúcom *ó* príponu skrátiť, aby sa dodržal rytmický zákon (teda používať podoby *Górska, Zagórska).* V tomto prípade nemožno však vychádzať z písanej, ale zo zvukovej podoby mena. Písané *ó* sa tu nevyslovuje s dĺžkou, ale ako *u.* Tak ako pri skloňovaní týchto mien pripájame neskrátené pádové prípony *-ého, -ému* atď., teda používame tvary *Górského, Górskému* atď. (Dvonč, 1975), používame aj pri prechýlených ženských formách neskrátené prípony, čiže používame formy *Górská* (vysl. *gurská), Zagórská* (vysl. *zagurská)* a pod. V priezvisku *Biały* písané *ia* sa v spisovnej slovenčine vyslovuje ako dvojhláska, preto pri skloňovaní tohto mena a pri tvorení nových slov sa príslušné prípony skracujú, napr. *Białeho, Białemu, s Białym,* prechýlená ženská forma *Biała.* Iná je situácia napr. pri priezvisku *Tymieniecki* a iných podobných menách, v ktorých sa píše *ie,* lebo písané *-nie-* sa tu nevyslovuje s dvojhláskou *ie,* ale ako *-ňe- (-ňecki).* Preto toto meno skloňujeme s dlhými pádovými príponami, napr. *Tymienieckého, Tymienieckému, s Tymienieckým,* nie *Tymienieckeho, Tymienieckemu, s Tymienieckym* (Dvonč, 1970); rovnako tvoríme dlhou príponou prechýlenú ženskú formu *Tymieniecká,* nie *Tymieniecka.*

2.2. Na označenie rodinných príslušníkov sa v spisovnej slovenčine používajú tvary na *-ovci*, napr. *Kováč — Kováčovci, Novák — Novákovci;* tieto tvary sa používajú aj ako pomenovania prívržencov, stúpencov osôb, od ktorých mien sú utvorené, iba sa na rozdiel od mien príslušníkov rodiny píšu nie s veľkým, ale s malým začiatočným písmenom *(kováčovci, novákovci).* Takéto tvary na *-ovci* (v sg. *-ovec)* sa tvoria aj od priezvisk majúcich tvar príd. mien. Slovotvorným základom sa stáva časť mena, ktorú dostávame po odtrhnutí pádových prípon, napr. *Jesenský — Jesenskovci, Skalický — Skalickovci.* Podobne tvoríme príslušné tvary na *-ovci* aj od inoslovanských priezvisk majúcich tvar príd. mien, napr. *Trubeckoj — Trubeckovci/trubeckovci, Paderewski — Paderewskovci/paderewskovci, Rački — Račkovci/račkovci.* Osobitná je situácia pri priezvisku *Tolstoj.* Tu sa prípona *-ovci* nepripája k časti *Tolst-* (porov. *Tolst-oj, Tolst-ého, Tolst-ému* atď.), ale k celej podobe mena v nom. sg. aj s koncovým *-ov,* čiže slovotvorným základom je *Tolstoj-,* resp. *tolstoj-: Tolstojovci/tolstojovci,* v sg. *Tolstojovec/tolstojovec* (Peciar, 1950/51; Dvonč, 1960).

2.3. Pri tvorení slov príponou *-ista* sa slovotvorný základ zhoduje s tvarotvorným základom (zo zvukového hľadiska), napr. *Trockij — Trockého, Trockému* atď. (tvarotvorný základ *Trock-*, tvarotvorné prípony *-ij, -ého, -ému* atď.), *trockista* (slovotvorný základ *trock-*, slovotvorná prípona *-ista).*

2.4. Príd. mená sa tvoria od týchto mien príponou *-ovský,* napr. *Gorkij — gorkovský,* pričom slovotvorným základom je tu podoba *Gork-* (porov. *Gork-ij, Gork-ého, Gork-ému* atď.). Odlišný je tu zase stav pri mene *Tolstoj.* Ani tu sa slovotvorným základom nestáva podoba *Tolst-*, ale celé meno aj s koncovým *-oj: tolstojovský* (Peciar, Dvonč, ibid.).

3. Ďalej si všimneme tvorenie slov od inoslovanských zemepisných názvov majúcich tvar príd. mien.

3.1. Od miestnych názvov sa v spisovnej slovenčine bežne tvoria obyvateľské mená. Napr. k názvom *Kustovoj* a *Časovoj* Š. Koperdan (1958) zaznamenáva obyv. mená *Kustovčan* a *Časovčan.* V týchto prípadoch rovnako ako v niektorých iných sa podľa neho dodržiava základný derivačný princíp, t. j. prípony sa pridávajú k častiam slov, ktoré ostávajú po odsunutí ohýbacích prípon. K derivačným základom *Kustov-* a *Časov-*, ktoré sú podobne zakončené ako názvy *Prešov, Trebišov* atď., pridávame slovotvornú príponu *-čan.* K názvu *Hluboká* sa obyv. meno tvorí pravidelne príponou *-an,* pričom spoluhláska *k* alternuje so spoluhláskou *č (Hlubočan).*

Časté sú inoslovanské názvy pripomínajúce domáce slovenské názvy typu *Valaská, Konské* atď., napr. *Cymľanskaja, Pavlovskaja, Kaspijskij, Berezovskaja* atď. Ako je známe, k domácim názvom tohto

typu sa tvoria obyv. mená dvojako. Staršie je tvorenie so slovotvornou príponou *-an* a so zmenou spoluhláskovej skupiny *sk* na *šť*, napr. *Valaská — Valašťan, Konské — Konšťan, Pruské — Prušťan, Uhorské — Uhoršťan*, novšie sa už používa prípona *-čan*, pričom morféma *-sk-* sa vynecháva, napr. *Smolinské — Smolinčan* (základ *Smolin-*, nie *Smolinsk-*), *Partizánske — Partizánčan*. Pri inoslovanských názvoch tohto typu sa používa vždy kratší slovotvorný základ (bez morfémy *-sk-*) a slovotvorná prípona *-čan: Cymľanskaja — Cymľančan, Kaspijskij — Kaspijčan, Berezovskaja — Berezovčan, Berezovskij — Berezovčan* (homonymum), *Sandanski — Sandančan, Imotski — Imotčan* (Dvonč, 1967), *Levski — Levčan* (SSJ, 1968) atď. Celkove, ako vidieť, slovotvorný základ býva pri tvorení obyv. mien dvojaký.

Od viacslovných miestnych názvov s určujúcim príd. menom (príp. viacerými príd. menami) sa obyv. mená tvoria príslušnou slovotvornou príponou *-an* alebo *-čan* a so spájacím vokálom *-o-*, napr. *Veľký Biel — Veľkobielčan, Spišská Nová Ves — Spišskonovovešťan* (skrátená podoba *Novovešťan*). Rovnako tvoríme obyv. mená od inoslovanských názvov tohto typu, napr. *Mariánské Lázně — Mariánskolázňan, Nový Bor — Novoborčan, Uherské Hradiště — Uherskohradišťan, Bela Crkva — Belocrkvan* (SSJ, 1968). K názvu *Nowy Targ* uvádza cit. slovník tvar 2. pádu *Nového Targu*, nie *Nowého Targu* a obyv. meno *Novotargčan*, nie *Nowotargčan*. Ako vidieť, skloňované tvary a deriváty sa píšu slovenským pravopisom (*v*, nie *w*).

3.2. Od zemepisných názvov, a to nielen od miestnych, ale aj od iných názvov (napr. názvov vrchov, riek atď.) sa tvoria príd. mená. Uplatňujú sa tu slovotvorné prípony *-ský* (*-cký*) a *-iansky*, ako to býva aj pri domácich názvoch majúcich tvar príd. mien, napr. *Vrané — vranský, Dubá — dubský, Osobitá — osobitský, Hluboká — hlubocký, Biała — białsky* (so skrátením prípony podľa rytmického zákona), *Loučná — loučniansky, Slunečná — slunečniansky*. K názvu *Gorkij* (názov mesta podľa osobného mena) používame rovnako ako pri priezvisku príd. meno *gorkovský*, nie *gorkijský* (Dvonč, 1964). K zemepisným názvom s určujúcimi príd. menami používame odvodené príd. mená so spájacím vokálom *-o-*, napr. *Nový Bor — novoborský, Tichá Orlice — tichoorlický, Fruška Gora — fruškogorský*. K názvu *Nowy Targ* je podľa Slovníka slovenského jazyka (1968) príd. meno *novotargský*, písané s *v*, nie s *w*. Pri názve *Krivoj Rog* sa niekedy stretávame s nesprávnou podobou príd. mena *krivojrožský*, utvorenou mechanicky od podoby nom. sg. *Krivoj Rog* (Dvonč, 1961). Správna je tu forma *krivorožský*, utvorená podobne ako obyv. meno *Krivorožan*. K názvom typu *Severnaja Sosva* tvoríme príd. meno osobitným spôsobom: *severososviansky*, nie *severnososviansky*, teda tak, ako je napr. *severné Slovensko — severoslovenský, južné Slovensko — juhoslo-*

venský, Stredná Amerika — stredoamerický. Inak namiesto pôvodných názvov s príd. menami typu *severnaja, južnaja* a pod. používame zvyčajne domáce slovenské podoby s príd. menom *severný, južný* a pod., napr. *Južný Ural, Stredný Ural, Severná Dvina;* k nim sa, pravda, tiež tvoria deriváty *severouralský, juhouralský, severodvinský* atď., nie *severnouralský, južnouralský, severnodvinský* (SSJ, 1968).

4. Tento stručný prehľad ukazuje, že pri tvorení nových slov od inoslovanských názvov majúcich tvar príd. mien slovotvorným základom býva zvyčajne tvarotvorný základ (časť názvu, ktorú dostávame po vynechaní pádových prípon). Sú tu však niektoré osobitné prípady, ktoré nadväzujú na podobné prípady pri domácich názvoch. Pri tvorení týchto derivátov sa využívajú rovnaké slovotvorné prípony ako pri tvorení nových slov od domácich slovenských názvov s podobou príd. mien. Možno teda povedať, že sa tu uplatňujú rovnaké princípy. Pri ženských priezviskách osobitne pripomíname rozdiel medzi pôvodnou a domácou slovenskou podobou mena (napr. *Nałkowska — Nałkowská, Desnickaja — Desnická, Vážná — Vážna)* a rozdiel v sfére ich používania.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

DVONČ, L.: Stĺpček o jazyku. Tolstoj — Tolstého, Tolstojovci/tolstojovci, tolstojovský. Pravda, *41,* 1960, č. 328 (26. nov.), s. 4.

DVONČ, L.: „Krivojrožský" — krivorožský. Slovenská reč, *26,* 1961, s. 124.

DVONČ, L.: „Gorkijský" — gorkovský. Slovenská reč, *29,* 1964, s. 180—182.

DVONČ, L.: Z kníh roku 1969: Dejiny a kultúra starých Slovanov. Kultúra slova, *4,* 1970, s. 340.

DVONČ, L.: Priezviská typu Czerny v spisovnej slovenčine. Kultúra slova, *11,* 1977, s. 106—110.

KOPERDAN, Š.: K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov. In: Jazykovedné štúdie. *3.* Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958, s. 83—106.

PECIAR, Š.: Gorkij, Tojstoj, Polevoj. Slovenská reč, *16,* 1950/51, s. 58—60.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 67.

Slovník slovenského jazyka (SSJ). 6. diel. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 336 s.

O názvoch jaternice v slovenských nárečiach

ANTON HABOVŠTIAK

Pri štúdiu slovnej zásoby slovenských nárečí v ostatných rokoch sme si všimli, že nielen v spisovnom jazyku, ale aj v nárečiach je známa apelativizácia (zovšeobecnenie) vlastných mien. V spisovnom jazyku poukázala na tento jav najmä M. Šalingová (1973, s. 219—233). V nárečiach nastal apelativizačný proces pri vlastných menách v iných prípadoch ako v spisovnom jazyku.

Názorným príkladom na apelativizáciu vlastných mien v nárečiach sú aj názvy *jaternice,* t. j. čreva naplneného zmesou ryže alebo krúp a mletého mäsa, pečene a krvi.

Nárečový materiál, ktorý uvádzame v tomto príspevku, sme získali v rokoch 1965—1971 pre Atlas slovenského jazyka IV (lexikálna časť) pomocou Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II (Bratislava 1964).

Je všeobecne známe, že na území Slovenska sa pri domácich zakáľačkách zvyčajne robievali dva druhy jaterníc, a to jaternice, pri ktorých sa napĺňali tenké črevá, a jaternice s plnkou v tzv. hrubom čreve. Vo väčšine slovenských obcí sme zistili nielen obidva druhy reálií, ale aj odlišné názvy pre jeden i druhý druh jaternice. Na Orave, v Liptove, Turci, hornom Tekove, v časti Gemera a takmer v celej Zvolenskej stolici sa výrobok plnený v tenkom čreve nazýva *jaďerňica* (na dolnej Orave *jäďerňicä).* Známe sú aj iné obmeny tohto slova, ale sú zriedkavejšie, a to na hornej Orave a v Liptove *jaterňica,* v časti bývalej Bratislavskej stolice *jatrnica* i *jatrnička,* na Záhorí *ítrnica, ítrnička.*

Pre severnú polovicu západoslovenských nárečí, najmä pre Trenčiansku stolicu je charakteristický názov *jelito,* v deminutívnej podobe *jelítko,* na juh od Trenčína aj *jalito, jalítko.*

Vo väčšine obcí Nitrianskej stolice, Tekova, Hontu, Novohradu, Gemera a na celom území východného Slovenska sa používa názov *hurka* (jednotlivo aj *húrka),* na rozhraní Novohradu a Gemera v podobe *húrik.* V časti Hontu sa v tomto význame používajú slová *črevo, črevko,* v goralských nárečiach na Orave *kiska,* na Spiši *kieska, kviška,* v ukrajinských nárečiach *kiška.*

Z týchto údajov vidieť, že pre tenkú jaternicu sa používa iba *päť* základných názvov, a to *jaternica, jelito, hurka, črevo* a *kiška.* Pri pomenovaniach jaternice z hrubého čreva je odlišný stav. Charakterizuje ho veľká pestrosť názvov; väčšinu z nich tvoria apelativizované vlastné mená. Na základe priameho výskumu v teréne sme zistili tieto názvy pre hrubú jaternicu:

1. Vo väčšine stredoslovenských nárečí, v časti Spiša a jednotlivo aj v Šariši na sever od Bardejova sú rozšírené názvy *dora, dorka, dorota, dorotka* (od mena *Dorota*).

2. V časti Bratislavskej a Nitrianskej stolice sa používajú názvy *katarína, katerína,* jednotlivo aj *katra, katuša,* na Záhorí v podobe *kača* (všetky od mena *Katarína*).

3. Na okolí Kysuckého Nového Mesta je známy aj v tomto význame názov *barbora.* (V južných stredoslovenských nárečiach sa tento názov rozšíril na pomenovanie hudobného nástroja, basy.)

4. V Above v obciach na východ od Košíc a v zemplínskych nárečiach na sever od Trebišova sme zistili názov *eva.*

5. Jednotlivo v Gemeri a v Honte sme zaznamenali aj názov *beta* (popri názve *dora*) a *betka* (od mena *Alžbeta*).

6. V obciach na okolí Krupiny je známy názov *matej* a *maco.* Podobu *matej* sme zapísali aj v západnom Liptove (Hubová, okr. Liptovský Mikuláš).

7. V Štítnickej doline, jednotlivo aj v Šariši na západ od Prešova sa používa názov *tomáš, tomas* a na Spiši aj podoba *tomko* (od mena *Tomáš*).

Na území Slovenska sa rozšírili na pomenovanie hrubej jaternice aj niektoré názvy osôb označujúce príbuzenské vzťahy ako *baba, babka, dedo (dzedo), ujec, ujco* a *tetka.* Neutvárajú však súvislú nárečovú oblasť, používajú sa iba v jednotlivých obciach.

Na značnej oblasti Slovenska (najmä v západoslovenských a východoslovenských nárečiach), a to na území, kde sa používajú názvy *jaternica, jelito* a *črevo,* zaznamenali sme na pomenovanie hrubej jaternice ustálené spojenia ako *hrubá, veľká, tlstá, odritná jaternica (jaďerňica, jatrnica), hrubá, tlstá, rančová, odritná hurka* (jednotlivo aj *odritná, odritnica, odritok, ritná, ritová*), *hrubé, tlsté, odritné jelito, tlsté, hrubé (hrubuo), odritné črevo (čerevo).*

Pri výskume nárečí explorátori, t. j. skúmatelia nárečí, zaznačili v tomto význame ešte aj ustálené spojenia ako *hrubí pšeník, hrubí drob, dupica, kiška* a názvy *majoš, majoška, pluncka, špirka, satka, kabernica (gabernica), gila suža* a *gember.* Ani tieto názvy neutvárajú súvislé zemepisné areály.

Z dokladov o výskyte jednotlivých názvov a ich geografickom rozšírení vidieť, že na väčšej oblasti Slovenska sa používajú na pomenovanie hrubej jaternice apelativizované vlastné mená. Z nich sú najrozšírenejšie slová utvorené od rodných mien *Dorota* a *Katarína.* Tieto názvy možno ohraničiť aj na istú zemepisnú oblasť. Názvy ako *barbora, beta, eva, matej, maco, tomáš* a *tomko* utvárajú iba menšie a často nesúvislé ostrovy.

Pri štúdiu názvov ako *dora, dorota, dorotka, katarína, katra, kača,*

eva, matej, ako aj iných apelativizovaných vlastných mien sa vynára otázka, čo bolo príčinou, že sa rodné mená stali aj názvami tohto rozšíreného a všeobecne známeho jedla.

Doterajšie výskumy ukázali, že príčiny apelativizácie vlastných mien sú rozmanité. Napr. názov *matejča* utvorený od mena *Matej* sa na okolí Nových Zámkov vzťahoval na zle vyvinuté kurča, ktoré sa vyliahlo na Mateja (24. februára). Aj jedna zo sort hrozna, ktorá dozrieva včašie ako iné druhy, má názov *magdalénka,* lebo súvisí s dňom Magdalény (16. augusta).

Inou príčinou apelativizácie niektorých vlastných mien mohla byť aj veľká frekvencia niektorých vlastných mien. Medzi takéto frekventované mená patrili aj *Barbora, Dorota, Eva, Katarína, Matej, Martin* i niektoré iné rodné mená. Pre veľkú frekvenciu sa takéto rodné mená stali príznakovými a napokon expresívnymi výrazmi, ktoré sa využili aj ako slová s pejoratívnym zafarbením (Majtánová, 1973, s. 124). Pomenúvali sa nimi napr. tučné, zavalité, ťarbavé i hlúpe osoby, ako na to upozornil aj V. Machek v súvise s názvom *barbora* (Machek, 1957, s. 25). S hanlivým zafarbením sa používali aj mená rozšírené ako hypokoristiká v podobe *Dora, Ďuro, Kača, Maco* a iné mená. Takáto „tučnota, zavalitosť a neforemnosť" hrubej jaternice sa stala pre ňu príznačnou! Ako výrazná vlastnosť sa využila pri pomenovaní tohto jedla. Názvami *barbora, dora, maco* atď. sa už nepomenúvali iba tučné, ťarbavé osoby, ale aj hrubá, takmer beztvará a veľká jaternica — na rozdiel od zvyčajnej, tzv. tenkej jaternice. Pre túto jednoduchú tenkú jaternicu sa používa iba malý počet názvov, a ani jeden z nich nemá expresívne zafarbenie.

Na vzťah medzi pomenovanou vecou a názvom na základe metaforickosti poukazujú napokon aj názvy osôb, ktoré sa tiež využili na pomenovanie hrubej jaternice, a to *baba, babka, dedo (dzedo), ujec, ujco, tetka.* Na charakteristický znak tohto druhu jaternice, t. j. na tučnotu a veľkosť i jej neforemnosť, zreteľne poukazujú aj ustálené spojenia ako *hrubá, veľká, tučná jaternica, hrubé, tlsté jelito, hrubé, tlsté črevo.*

Doklady z nárečí ukazujú, že ako názvy na jaternicu sa využívajú rodné mená najmä z predvianočného a fašiangového, t. j. zo zimného obdobia (*Katarína* 25. novembra, *Barbora* 4. decembra, *Eva 24.* decembra, *Dorota* 6. februára, *Matej* 24. februára). V tomto ročnom období sa zabíjačky robili najčastejšie, a tak napokon aj tento činiteľ mohol prispieť pri apelativizovaní rodných mien.

Na záver možno dodať, že využívanie apelativizovaných vlastných mien pri pomenovaní veľkých, objemných a zavalitých predmetov alebo aj objektov je známe aj v iných prípadoch. Taký je názov *barbora* na pomenovanie hudobného nástroja, basy, názov *tučná berta*

na pomenovanie ťažkého dela za prvej svetovej vojny, *demižón* (z francúzskeho dame-jeanne, t. j. pani Johanka) na označenie nádoby s veľkým bruchom (Holub — Kopečný, 1952, s. 98). Názvy na pomenovanie jaternice z hrubého čreva tento pomenovací postup názorne ilustrujú. V spisovnom jazyku sa však nepociťuje potreba týchto slov. Ako spisovný názov sa udomácnil iba termín *jaternica,* a to tak pre jaternicu z tenkého, ako aj hrubého čreva.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

Dotazník pre výskum slovenských nárečí II. Zostavil A. Habovštiak (Lexikálna časť). Vydala Slovenská akadémia vied, Bratislava 1964 (cyklostyl).

HOLUB, J. — KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Státní nakladatelství učebnic 1952. 576 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.

MAJTÁNOVÁ, M.: Z problematiky živých podôb krstných mien v 17. storočí. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 219—232.

ŠALINGOVÁ, M.: Apelativizácia vlastných mien ako lexikálnosémantický proces. In: IV. slovenská onomastická konferencia. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 219—232.

Jazykový pohľad na román Zhoreniská

GEJZA HORÁK

1. Próza Emila Dzvoníka *Zhoreniská* (Slovenský spisovateľ 1976) je košatá románová stavba vyrastajúca pred vedomím čitateľa vo dvoch prerušovane zapájaných časových prúdoch. Prvý z nich vypĺňa životná cesta mladého Juraja Praudnera od vzdorného odchodu z rodičovského domu v dedine Pčolné a zo siedmej triedy michalovského gymnázia cez Martin, dedinu pri ňom Skalky a potom až na východný front, kde spolu s niekoľkými druhmi hľadá a zbrataný s ukrajinskými partizánmi nájde miesto Slovákov (a tak i svoje) v druhej svetovej vojne; príde pritom — v porovnaní so svojimi mŕtvymi bratmi *(drusami)* „len" o zrak. Druhý prúd postupuje po stopách nezvestného druha Jožu Gráča zo Skaliek a zapĺňa sa tým, ako si oslepnutý, no ustavične hrdý hrdina hľadá miesto v novom spoločen-

skom poriadku. Trojrozmerový problém život — samota — smrť rieši Emil Dzvoník prostredníctvom svojho hrdinu jednoznačne v prospech života a družnosti, a to kľúčom práce, múdro povzbudzovanej chápavou láskou muža a ženy.

Hoci to nepatrí do kompetencie tohto pohľadu na román Emila Dzvoníka, podľa nášho celkového čitateľského dojmu osmeľujeme sa na úvod podotknúť, že dielo na nás zapôsobilo a pripadá nám ako filozofujúco ladená, aktivizujúco (optimisticky) zacielená balada. Dzvoníkov mladý človek stratil v krutej vojne zrak a až vtedy spoznáva, čo by vidomý nebol mohol vidieť, a dostáva sa ta, kde by ho oči neboli vládali doviesť.

Názov *Zhoreniská* i pri svojej implicitnosti (nikde sa totiž v románe priamo nezjavuje) je celkom priehľadný. Všetko, na čom si mladý Juraj Praudner zakladal, sa vojnou a cez vojnu obrátilo na popol. Stratil svojich najbližších, s ktorými sa nestihol vyrovnať, padli druhovia, nemohol s nimi spolupracovať na novej spoločenskej postati a s vyhasnutým zrakom zhasla i možnosť a dychtivá túžba rozviť iskru vlastného maliarskeho talentu. Názov románu, a to i zásluhou plurálovej podoby, má plnú symbolickú subjektívnu, ale i objektívnu označovaciu silu a účinnosť.

2. a) Dielo E. Dzvoníka je podľa lokalizovania deja, domovskej príslušnosti hrdinu, podľa pôvodu autora a v dôsledku toho i z jazykovej stránky východoslovensky modulovaným príspevkom do súčasnej slovenskej prózy. Krajovú jazykovú príchuť dodal autor dielu použitím nárečia dva razy v dôvernom dialógu; prvý raz v rozhovore vojaka Juraja s matkou pred odchodom na front a druhý raz v spomienkovo prebleskutom rozhovore malého domŕzavého Ďurka, znepokojujúceho mamu svojím neústupným *čom* (= prečo). Okrem toho sa nárečie prihlasuje v známom vyčítavom prísloví, ktoré Jurajovi Praudnerovi, pisárovi roty, šprihne na fronte do očú jediný krajan v rote: *Zabul vul, kedy ceľecom bul* (s. 292) a ďalej v spomienkou vyvolanej pochvale jedla *Barz dobre, pani farárka!* (77) i v názvoch daktorých reálií: *poplance, holubce* (jedlá), *osýpky* (druh jabĺk), *područný* (kôň) — pritom ani jeden z nich nemá východoslovenské hláskové prvky, a napokon v grécko-katolíckom názve kostola *cerkev*.

Nárečie dodáva rozhovoru dôvernosť a vyznieva situačne veľmi priliehavo. Ukážky citujeme podľa objektívneho časového poradia udalostí prebiehajúcich v živote hrdinu.

[Ďurko sa zhovára s mamou v cintoríne.] — *Mamo? Ta co vun furt rošňe? A kvitňe. Tot durny janko. — Čit! Čit! Ňehutor tak nahlas. Pomkňi še kuščok dalej, bo jakoška jučiš na toti švičky. Ta co keby ňedajbože zhašli? Baba by še hňevali, keby ši zadul švičky, co žme jim zapaľiľi. — A dze voňi, mamo? Dze su? Dze su babuľka? Čom še ňeozyvaju? — Ta znaš, synku, voňi špia,*

rozumiš mi? Voňi špia. — A čom? Čom tu špia, mamo? (...) — A čom i dzedo ňepridze tu spac? (...) — Jój, synku, ta co ty taki hutoriš. Ta už buc cicho. Choľem kuščičko buc cicho, dobre? Zlož sebe ruky. Tak. Budzeme še modľic. — Hm. Mamo! Ale sce mi ňepovedzeľi. Ňepovedzeľi. Ňepovedzeľi. (...) — No ta čom sce mi ňepovedzeľi? No? Čom? — Co, Ďurču, co? (...) — No co mi ci ňepovedzela? — Že čom tot durny janko jurt kvitne. — Ta to ňe durny janko, synku. Chto ci povedzel, že to durny janko? — Ta dzedo. Kedz sme tu oňehdy buli dovedna... (322—324)

[Vojaka Juraja zrazu pri kasárenskej bráne v Martine čaká matka.] ...sedela na kameni, batôžtek na kolenách, ruky tmavé, žilnaté, naširoko rozopäté, hlava akoby uviazla v bielej činovati so vtkanou červenou vzorkou (...) — *Krepľe mi ci upekla, synu, ta jak sebe jich vežmeš, noľeno popať..* — Rozviazala plátenú chlebovku a v papieri odkrývala každé zvlášť zabalené, lekvárové a tvarohové štvorhranné koláče a orechové rožky. — *I kavej mi ci uvarila, ale to jagbač už skysnul, znaš, horuco bulo na mašine i toti krepľi še kuščok podaviľi, ňeznam jak ci budu šmakovac.* — Pozrela na mňa nahor s obavami ustarostene. — *Budu, mamko, budu,* povedal som ticho (...) Chuť domova mi stiahla hrdlo, prežieral som rýchle, slín sa mi navalilo veľa, ale cez hrdlo nie a nie preliezť. (...) — *I jabluka tu maš a hrušky, hrudku masla, klobasu a slaňinu. Kus mi ci aj uvarila a napaprikovala, ale teraz ňeznam, kedz tak horuco... jakbač to ňetrebalo. (...) — A ty, jak še maš, synku? Ukaž še mi. Ta jakiška ši chudi.* — Zas sa jej tvár skrivila. — *Prebač mi. Furt mi idze do plaču. Davno mi ce ňevidzela. Ta čom ši tak naraz ucik, synku? Teľo mi še naplakala. I ocec na Kračun barz plakal. (...) Mišo sebe našol robotu u mľikarňi. Veľo ňezarobi, ale šicko može odložic. A tlusti je jak borsuk. Znaš, jak on ľubil sladki mliko a teraz ma šicko od vidumi šveta* (...302—303)

Prvá dialogická ukážka vyvolá v čitateľovom vedomí napr. spomienku na mudrovanie Ivča a Elenky z autobiografického diela Eleny Šoltésovej Moje deti, ale i na rozhovor chlapčaťa so starou mamou z Hviezdoslavovho Eža Vlkolínskeho. Ale ani druhý dôverný dialóg by neobstál bez nárečia: naopak, v spisovnej transpozícii by vyznel falošne.

Zaužíval sa akýsi návyk, vlastne zlozvyk používať východoslovenské nárečia ako prostriedok humoru. Nič také v týchto prípadoch informovanejší čitateľ nepocíti. Ak sa v prvom prípade usmieva, to iba v dôsledku všestrannej, dá sa povedať, nadnárečovej, ba i nadjazykovej, výstižnosti: usmieva sa, akoby hladkal toho výzvedného Ďurka, ktorému sa začína roztvárať rozum. V druhom prípade má čitateľ ďaleko do smiechu. Ukážku netreba podkladať literárnymi asociáciami: stačia vlastné skúsenosti. Ukážky patria medzi silné a pritom citovo striedmo podané miesta Dzvoníkovho diela.

2. b) Nenásilne vyznievajú i jazykovo zmiešané (makarónske) výroky starého michalovského maliara Barta a berehovského farského kočiša Margitaya. Uvedieme náznakové ukážky.

[Keď študent vyrozpráva maliarovi, že ušiel z domu, lebo ho otec takmer zabil vidlami...] — *Ty mne povedať román ako Móric Jókai. (...) Ja spraviť chybu. Pochválil tvoj obrázok. A ty pomyslel sebe — ja veľký umelec. Tak posluchaj ty mňa! Tvoja obrázky — decké čarby. (...) Može buc, máš oné, h-h-h, iskru. Rozumíš. (...) Šesť rokov ty trápiť gymansium. A teraz pustit do lufta, lebo ty mysleť, že si maľar. Figa! Ty ne maľar. No možet buc. Ale za erst ty urob gymnasium. Lebo ja tak hovoril. Keď ty neurobiť gymnasium, kto mne zichruje, že ty dokončiš maľar? (...) — No povedala, ja povedať, pripustiť, že máš iskru. A z toho punkta gymnasium tebe na nič. Pripustit to. Ale z čoho ty živoriť? Z čoho ty žiť?* (14)

Tu nad neumelou jazykovou formou prevažuje skúsenosťou preverený výstražný obsah.

[Michal, vlastne Mihály Margitay — kočiš u grécko-katolíckeho farára v Berehove — má odviezť slepého Juraja Praudnera a jeho družku k močiarom, kde zoskočil z lietadla jeho najvernejší priateľ Jožo Gráč a niekoľkí druhovia v boji.] — *Áno, páni, tak. Prišiel som sa spýtať, či... hotoví sú. Prevezieme vás k mačár a nazad. A to spytujem ešte, či mám na kone vziať obrok, hoď moňďa, no obrok, jak dluho tam budem. Ja nem šietem, božechráň, nem šietem, hoď monďa, ja mám dosť času, ale jak pánom páči. (...)* — A na vojne ste boli? — *Nem. Nebol na vojne. Mám chybná noha. Jeden kratší ako druhá. Niekedy to dobrá vec. (...)* — Teda vás nemrzí, že máte chybnú nohu? — *Hoď nem. Niekedy ma to mrzelo. Keď ženiť chcel som.* — Paraska [slúžka] sa zachichotala. Smiech sa chytil aj Margitaya. — *Každá žena kce, aby mal človek noha rovná. No mne dosť. Mám noha dosť. Robí mi toľko, koľko zdravá noha.* (142—143) — *Hát, to ešte ani nie kone,* — riekol hlasno na celú ulicu. — *Hačury! Ešte ani neťahá. Len koč. (...) Ja naučím ich. Budú ťahať, jak len kceťe. Všetko potáhnu. Teraz len zabávajú sa. Hrajú. Ale nič nebojte, ony budú ťahať, jak pánboh prikázal.* (144—145)

Reč kočiša Margitaya vyvolala smiech, ale mladá slúžka Paraska sa ani tak nesmeje na forme reči, ako na žartovnom obsahu. (Pozri kočišovu reč i na s. 357—358.)

3. a) Autor plasticky charakterizoval rečou starého grécko-katolíckeho farára Mikuláša Rozgoňa. Bol to povolaním prikresaný, v náhľadoch trocha kostnatý, no v konaní celkom pozemsky sa pohybujúci človek. Svoju reč vždy dokladá parafrázami biblických textov, a to i v autoritatívne upozorňujúcich replikách svojej žene-popke. Biblická ozvena sa ohláša i v častom oslovovaní *ženo:*

[Dostal od slepého Praudnera ako spomienkový dar čibuk] — *Aj tak nerada* [popka] *vidí, keď si poťahujem, nuž a čo teraz, ak budem z dvoch? Čo povieš, ženo? (...)* [Na manželkino zvolanie Panebože, zrnková káva!] — *Vezmi, ženo, radšej kávu a nevyslovuj božie meno nadarmo!* (367)

Postoj k mladému slepému mužovi vystihuje striedavým používaním vykania a tykania:

— Ste dobre informovaný. Máte informácie od tých, ktorých tu vysadili, alebo odo mňa? (...) — Viem, synu, viem. Ak dovolíš, budem ťa nazývať synom. (60) *— Pán riadil tvoje kroky, synu, priviedol ťa ku mne. Čakal som ťa, Jozefa alebo teba. Som rád, že si prišiel a že si taký, aký si. (...) Poutierajte si prach zo svojej obuvi, sadneme si, nech si vaše nohy odpočinú, pretože merali poľné cesty.* (366)

3. b) Na druhej strane, ako to so zreteľom na tematiku románu nemohlo ináč ani byť, neobišiel E. Dzvoník ani spôsob vyjadrovania typický pre vojenské prostredie, charakteristický výskytom vulgarizmov a nadávok. — *Zakričal: — Dospievať! Nerevte mi také babské piesne! Ovce opĺznuté, zaspievajte niečo poriadne!* (237 a napr. 225).

4. Teraz uvedieme niektoré prirovnania, obrazné pomenovania i širšie rozvedené obrazy, ktoré zaujali našu pozornosť.

Minúty bežali ani slimáčence. (168) — *Vtáčence — zobáčence.* (242, porov. u V. Šikulu *lietavce)* — Slová prirovnáva E. Dzvoník k rose a dažďu a v súvislosti s tým Lia (Rozália) hovorí svojmu budúcemu: *Ale ty si bol suchý rok.* (313). *Vojna je krvavá žatva* (321), *židovský cintorín kamenná záhrada* (326) — *Keď si vojaci vypijú, majú nadľahčené vedomie. — Noha bola až potiaľ* [nad koleno] *poobväzovaná, hrubá ako mútovník.* (344) — *Na oblohe sa mihli svetelné lúče, len mihli, no potom už stáli nad mestom ako nová pasca na myši z oceľových drôtov, zbiehali sa do jedného bodu a tam, kde sa stretali, čosi sa chvíľami zalesklo.* (347) — *Pod koruny stromov vtekalo riedke šero, v tmavej tráve svietili spadnuté hrušky a jablká.* (361) ... [ošklivec Miklóš] *driapal sa hore ako kliešť, ktorý sa derie dopredu tým rýchlejšie, čím viac hryzie, nemal som ho rád, asi som ho nenávidel, no keď teraz na neho myslím, niet po mojej nenávisti ani stopy ...* (450) — Ešte zacitujeme dynamický obraz predjaria: *Voda v potoku pod ľadom tiekla ďalej, na niektorých miestach vybrúsila ľad odspodu a mráz už diery nevedel zaplátať, vždy cez noc uhačkoval iba takú zelenkavú dečku, ktorá sa mu uprostred trhala, neskôr sa ľad začal lámať, sneh na stepi klesal nižšie a nižšie a pomedzi biele čiapky sa začali ukazovať tmavé cestičky, až veľkorysé mriežkovanie pokrylo celý kraj, voda stekala pomaly, mútna, špinavá, hľadala si cestu k potoku a ten sa dvíhal, rozpínal ťažké olovené krídla, bujnel a opúchal ...* (446)

5. Z poslednej ukážky sa dalo poznať, že E. Dzvoník obľubuje dlhé, ba neraz by sa dalo povedať dlhoprúdové vety. Zámerne ich používa keď má naznačiť jazykovo nie celkom organizovaný tok vedomia (v polosne, pozri napr. na s. 455 — vo vlaku v noci), ale najmä keď slepý Juraj Praudner sa chce znova v návale chorobnej hrdosti

pustiť vlastnou cestou a habká, badká, uteká od svojej milej, lebo sa zhrýzal obavou, že ho ľúbi len zo cúcitu. Tu už vety presahujú i odseky (napr. na s. 461—467). — Nemali sme dojem, že by takýto štylizačný postup bol mal výraznejší náladový účinok na čitateľa. Tomuto problému teraz a tu nemôžeme venovať väčšiu pozornosť.

6. Keďže ide o beletristický text, ktorý má i veľmi výrazný sprievodný cieľ a potom aj účinok v tom, že popularizuje a rozvíja jazykovú normu, pripájame niekoľko dobre myslených poznámok v záujme tohto poslania Dzvoníkovho románu. Poznámky platia autorovi, ale vari viacej zodpovednému redaktorovi.

V spisovnej slovenčine je ustálená podoba *jelša* (nie *oľša*, porov. i v Jonášovom Jedenástom prikázaní); prídavné meno od *prasa* znie spisovne *prasací* — nie *prasačí* (porov. *teľací, jahňací*, ale *zajac — zajačí; nasrdíš* (nie *nasŕdiš); chlieb natretý* (nie *namazaný) akýmsi žltým tukom; zízať* a *civieť* nie je jedno: *zízať je* „vyvaľovať oči", no *civieť* je „chudnúť". — Toto vari z okruhu hláskoslovia, tvaroslovia a slovníka ako náznak postačí.

Dôraznejšie treba upozorniť na neodôvodnené obchádzanie tvarov minulého kondicionálu. Aspoň jeden príklad.

Keď [Šura] *prekonala horúčky, odkázala po starenke, aby k nej Jožo nechodil a starká jej musela sľúbiť, že nepovie, prečo. Jožo sa veľmi trápil, chcel hneď za ňou ísť a viem, že by to aj urobil* [malo byť *by to aj bol urobil*], *keby bola Šura zdravá* [malo byť *keby Šura bola bývala zdravá*]. *No teraz bol veľmi krotký.* (405)

Na obchádzanie tvarov minulého kondicionálu upozorňujeme i preto, lebo doklady na jeho zanedbávanie nachádzame v pôvodných i preložených dielach.

7. Román Emila Dzvoníka *Zhoreniská* i pri malých chybách krásy (a boli by sa dali ľahko odstrániť) je dobrá próza. Povzbudzuje naše optimistické perspektívy ako závažný príspevok do našej súčasnej beletrie z východného Slovenska, a to i v okruhu jazykovej kultúry. — Napokon pripájame povzbudzujúcu prosbu: Nezabúdať na smelšie obohacovanie beletrie okrajovou obraznou frazeológiou.

Dzvoníkov román je pomníkom neznámym statočným bojovníkom: *„... myslel som na hrdinov, ktorí odišli nepoznaní a neznámi, ktorí sa zhodou okolností nedostali na križovatku, kde ľudia nájdu svojich."* (436) Nevzdáva sa boja za pravdu a spravodlivosť, no verí, že vojnu odstráni jednotná sila tých, čo jej obludnosť zažili na prahu smrti: *„A opäť slepý muž pomyslel na silu, ich, mnohých, zhromaždenú a pripravenú nedovoliť vojnu nikdy viac.* (430)

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Spojenia typu zvyknem robiť

Spojenia určitého tvaru slovesa *zvyknúť* s neurčitkom iného slovesa (typ *zvyknem robiť*) používajú u nás niektorí ľudia alebo z nepoznania spisovného jazyka, alebo z presvedčenia, že ide o typicky slovenský jazykový prostriedok (ide najmä o ľudí pochádzajúcich z nárečového prostredia, v ktorom sa toto spojenie nepoužíva, ako aj o niektorých používateľov nášho jazyka, ktorým slovenčina nie je rodným jazykom). No je veľa ľudí, ktorí pociťujú cudzosť, neprirodzenosť tohto spojenia a vo svojich jazykových prejavoch sa mu vyhýbajú.

Spojenie *zvyknem robiť (chodiť ...)* nie je v hovorenom jazyku nejakým novým prvkom. Na jeho nesprávnosť a cudzí pôvod upozorňovali už v r. 1928 Slovenské pohľady (roč. 44, s. 139). Aj P. Tvrdý zachytáva vo svojom Slovenskom frazeologickom slovníku (2. vyd. Trnava 1933, s. 822) niektoré chybné spojenia so slovesom *zvyknúť* (napr. *zvyknem chodiť, zvyknem trestať*) a namiesto nich uvádza správne slovenské ekvivalenty. Spojenie sa však neprestalo používať, ba dostalo sa aj do písomných prejavov. Preto M. Marsinová znova poukázala na nesprávnosť spojenia typu *zvyknem písať* v Jazykovej poradni (I, Bratislava, SPN 1957, s. 181—182) a pod záhlavím *chodievam, nie zvyknem chodiť* aj v príručke 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny (1. vyd. Bratislava, SPN 1971, s. 99—100 a 350).

No spojenia tohto typu sa používajú naďalej, šíria sa a stali sa súčasťou vyjadrovacích prostriedkov nášho jzyka. Dokonca sa nájdu jednotlivci, ktorí používajú spojenie so slovesom *zvyknúť* ako takmer jediný prostriedok na vyjadrenie opakovania deja, konštrukciu, ktorá v ich jazykovom povedomí celkom vytlačila zodpovedajúci pôvodný, domáci jazykový prostriedok. Preto pokladáme za potrebné poukázať na to, aké sú príslušné pôvodné, domáce prostriedky na vyjadrenie opakovania deja a aké miesto má uvedená konštrukcia v spisovnom jazyku.

Spojením typu *zvyknem robiť,* ako sme naznačili, sa vyjadruje opakovanie deja. Slovenčina má na označenie takéhoto spôsobu deja vlastné prostriedky, ktoré vyplývajú z osobitostí slovenského (a vôbec slovanského) slovesa. Slovesom (a to jedným tvarom, jediným slovom) možno vyjadriť rozličný priebeh deja, ako je napr. jednorazovosť *(pichnem),* začínanie *(rozbehnem sa),* malú mieru *(poplakal si),* veľkú mieru *(narobil sa),* trvanie *(ide),* viacrázovosť *(chodí)* a aj opakovanie *(chodieva)* a i.

V slovenčine podobne ako napr. v češtine a v ruštine teda možno jedným slovom výstižne povedať to, čo sa v iných jazykoch (napr. v maďarčine, nemčine a i.) musí vyjadriť opisom tohto typu, akým je aj spomínané spojenie *zvyknem chodiť*. Keďže máme domáce výstižné, jasné a krátke formy typu *chodievam, robievam* a pod., ukazujú sa spojenia typu *zvyknem chodiť* nadbytočné. Občasnosť a nepravidelnosť opakovania sa dá vhodne vyjadriť použitím príslovky *občas, niekedy, zvyčajne, obyčajne.* Napr. *občas (niekedy, zvyčajne, obyčajne) chodím.*

Spojenie typu *zvyknem robiť (chodiť* a pod.) treba hodnotiť ako okrajový hovorový prostriedok súčasnej spisovnej slovenčiny. Ľudia, ktorí sa usilujú hovoriť kultivovaným spisovným jazykom, spojenia tohto typu nepoužívajú. Pravda, treba upozorniť, že spojenia slovesa *zvyknúť si* s neurčitkom slovesa, napr. *zvykol si chodiť,* pri ktorých sa sloveso *zvyknúť si* používa v plnom, pôvodnom svojom význame *(navyknúť si),* sú náležité. Naproti tomu v konštrukciách typu *zvyknem robiť* sloveso *zvyknúť* nemá svoj pôvodný význam, má iba funkciu vyjadrovať opakovanie deja, t. j. to, čo sa v slovenčine dá vyjadriť príponou *-iev-, -áv-* a pod., napr. *chodievať, volávať.* Spojenia typu *zvyknem robiť* možno využiť v beletrii spolu s inými prostriedkami hovorovej slovenčiny, ale už nie v štylisticky nepríznakovej funkcii.

K. Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

Dobrá terminológia novej vednej disciplíny

(I. Staríček: Úvod do matematiky. 1. vyd. Bratislava, Veda 1977. 124 s.)

Keďže ani v slovníkoch cudzích slov, ani v Slovníku slovenského jazyka niet hesla *metronomika,* bude užitočné hneď na začiatku povedať, že metronomika je nová vedná disciplína založená na všeobecných princípoch metodológie vied a že jej predmetom je „získavanie empirických poznatkov kvantitatívneho charakteru" (s. 14; presná definícia je v recenzovanej publikácii na s. 22).

Je prirodzené, že nová disciplína si buduje vlastnú terminológiu. Na Úvode do metronomiky je osobitne sympatické to, že ustaľované (a najmä novozavádzané) termíny sa systematicky definujú. Dalo by sa uviesť veľa príkladov aj na to, ako autor k niektorým definíciám dospel, uspokojujeme sa však s upozornením, že používateľ príručky nájde takéto príklady pri termínoch *pozorovanie* (38), *zhmotnený kód* (53) a pri ďalších termínoch.

V terminológii metronomiky, ako ju predstavuje kniha I. Staríčka, jestvujú termíny spoločné s viacerými vednými odbormi (matematika, štatistika a i.), o ktoré sa metronomika opiera, a jestvujú aj pomenovania špecifických metronomických pojmov. V obidvoch terminologických vrstvách sa uplatňujú slová s grécko-latinským základom: *optimalizácia* (32), *matematizácia, fyzikalizácia* (107), *kvantifikácia* (51), *škálovanie* (68), domáce slová: *mieronosný (signál)* (98), *prvomeranie* (88), hybridné výrazy *mikrojav* (36), *protomeranie* (88; podľa našej mienky ide o nepotrebné synonymum termínu *prvomeranie)* a viacslovné názvy zložené z domácich aj cudzích prvkov, napr. *pravdepodobnosť a priori, pravdepodobnosť a posteriori* (76, 77). Treba zdôrazniť, že viaceré spomenuté termíny sa používajú ako špecificky metronomické, preto ich význam nemožno priamočiaro spájať s významom uvedeným v jazykových slovníkoch, alebo naň usudzovať podľa formálne blízkych slov. Napr. pri významovej interpretácii termínu *fyzikalizácia* (ani tento termín sa neuvádza v SSJ a v slovníkoch cudzích slov) je spoľahlivá opora v analógii s termínom *matematizácia* (= zavádzanie matematických metód do rôznych vied; Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava, SPN 1966, s. 694), no pri názve *kvantifikácia* (= vyjadrenie hodnôt, prvkov, javov v číselných veličinách, tamže, s. 524) ukazuje sa slovníkový výklad ako nedostačujúci. V metronomike sa totiž kvantifikácia chápe ako „zavádzanie izomorfizmov medzi empirickými a abstraktnými štruktúrami" (59). Podobne sa iba zo všeobecného významu slova *škála* nemôže priamočiaro odvodzovať terminologická hodnota a význam metronomického termínu *škálovanie;* nejde o robenie škál, ale o „intuitívne zavádzanie kvantitatívnych charakteristík" (68) pri kvantifikácii a systemizácii veličín v rozličných disciplínach.

Z hľadiska operatívneho začlenenia termínu do textu nevyhovujú všetky termíny rovnako, a tak k niektorým možno vysloviť isté pripomienky. Zo spomenutého hľadiska pokladáme za menej vhodné termíny *pravdepodobnosť a priori, pravdepodobnosť a posteriori.* Terminologicky zvyčajnejšie a do textu ľahšie zaraditeľné sú podoby *apriórna,* resp. *aposteriórna pravdepodobnosť.* Žiada sa upozorniť aj na funkčne neodôvodnený obrátený slovosled v názvoch *vedy exaktné, vedy opisné, vedy empirické* (v schéme a v texte pri nej na s. 15 a 17; inde sa dôsledne používa prirodzené poradie prívlastku a podstatného mena: *fyzikálny experiment, fyzikálna teória, meracie systémy)* a na zložené prídavné meno *rovnakokvalitný* v terminologizovanom spojení *rovnakokvalitné predmety* (30). Neústrojnú zloženinu treba v tomto spojení nahradiť genitívnym prívlastkom *(predmety rovnakej kvality).* K jazykovým a terminologickým aktívam publikácie patrí dôsledné používanie podoby *nadväznosť,* podstatných mien typu *symetrickosť* a upevňovanie postavenia prídavného mena *náhodný* v súčasnej spisovnej slovenčine pomocou termínov *náhodná udalosť* (29), *náhodná štruktúra* (79).

Okrem osobitne vymedzených termínov sa v texte využívajú aj výrazy s menším stupňom terminologizovanosti, napr. *optimalizovaný komplex* (32), *metrizovaná trieda objektov* (28), *matematicky sformovateľný* (22, 104), *metronomicky konštatované fakty* (15), ktoré sú spolu s náročnými konštrukciami imperatívnych (rozkazovacích) viet a iných vetných typov charakteristických pre matematické texty (porov. na s. 25, 47, 61 atď.) typickými reprezentantmi odborného štýlu aj v tomto dobrom odbornom texte. Text inak

plynie „veľmi pokojne", lebo popri spomenutých syntakticky náročných vrstvách zreteľne prevažujú vrstvy s jednoduchšími vetnými a súvetnými konštrukciami, iba celkom výnimočne pretkané takýmito nákladnými a vari aj vyumelkovanými štylizáciami: *A práve teoretické (súvisiace s vysvetľovaním) a praktické (súvisiace s predpovedaním) úspechy fyzikálnych vied opierajúcich sa o súhlas teórie s experimentom dali týmto vedám atribút exaktné* (13).

Zbytočným handicapom jazykovo a terminologicky svedomite pripraveného textu je nedôsledný register. Nejednotný spôsob spracovania vidieť z dvojíc *Bernoulliho teoréma — axiómy Kolmogorove* (správ. *Kolmogorovove), meraný objekt — objekt fyzikálny, parametre štatistické — plošná veľkosť.* Heslá typu *Bernoulliho teoréma, meraný objekt* bolo treba abecedne zaradiť podľa základného termínu *(teoréma, objekt),* lebo vo viacerých prípadoch sa volil práve tento spôsob. Nedôsledne a nenáležite sa používajú tildy. Napr. pod heslom *vlastnosť* je takáto položka: — —, *stupeň.* Vzhľadom na predchádzajúcu položku *(— odstupňovateľná)* treba ju čítať ako *stupeň odstupňovateľnej vlastnosti;* z toho vychodí, že nadradeným členom spojenia je slovo *stupeň* a podľa neho sa spojenie malo zaradiť aj v registri. Akosi samoúčelne vyznieva v registroch takýchto prác zaraďovanie samostatných adjektív *(ireflexívny, konektívny, symetrický).*

I. Masár

Poznámky o jazyku štatistických smerníc

Federálny štatistický úrad v spolupráci so Slovenským štatistickým úradom vydal 40-stránkovú brožúrku *Smernice k štátnym štatistickým výkazom za úsek Miestne hospodárstvo a výrobné družstvá.* Smernice platia od 1. 1. 1976, a tak už druhý rok ovplyvňujú jazykové vedomie tisícov pracovníkov, ktorí sa o ne musia opierať pri svojej práci.

Posudzované smernice nám pripomínajú text, ktorému sa pred odovzdaním do tlače nevenovala primeraná pozornosť. Ani len názov brožúrky neobstojí. Namiesto nevydarenej konštrukcie *za úsek Miestne hospodárstvo a výrobné družstvá* bolo v ňom treba použiť významovo priezračné spojenie *za miestne hospodárstvo a výrobné družstvá.* Smerniciam sa nedomyslene prisudzuje namiesto platnosti účinnosť a namiesto záväznosti dosah. *„Ustanovenia smerníc sú záväzné"* — citujeme z textu — *„pre zostavovanie a predkladanie štátnych štatistických výkazov podľa zoznamu všetkými podnikmi..."* (s. 2), hoci podľa nášho úsudku by mali byť záväzné pre uvedené podniky *...pri zostavovaní a predkladaní štátnych štatistických výkazov.*

O štylisticky nevypracované a významovo nejasné formulácie nie je v brožúrke núdza. Na ilustráciu uvedieme aspoň daktoré:

Opravami sa rozumie činnosť, ktorou sú odstraňované opotrebenia, závady a nedostatky funkčné alebo vzhľadové, výkonnosť alebo iné vlastnosti opravovaných predmetov (7). — *Indikačné údaje budú vypĺňované podľa individuálnych pokynov orgánov ČSÚ, resp. SŠÚ, popr. ČSVD, resp. SZVD v závislosti na tom, aká bude stanovená forma a spôsob spracovania* (3).

Z prvého výpisku sa dozvedáme o činnosti, ktorá odstraňuje opotrebenia (?), daktoré nedostatky, ale i výkonnosť (!) a iné (aj kladné?) vlastnosti opravovaných predmetov. Nevedno, načo sa v ňom uvádzajú *závady* a *nedostatky*, keď medzi týmito výrazmi je rozdiel v tom, že prvý je nespisovný a druhý spisovný. Odporúčame čo najjednoduchšiu formuláciu textu, bez opisného pasíva: *Opravami sa rozumie činnosť, ktorá odstraňuje nedostatky opravovaných predmetov.*

V druhom súvetí upútava pozornosť nezvyčajné reťazenie častíc. Prichodí však zamyslieť sa aj nad inými syntaktickými javmi: nad dvoma nevhodnými pasívami, nad nedokončenou vetou (spracovania čoho?) i nad nenáležitou väzbou (správ. *v závislosti od toho;* podobne hovoríme *závisieť od dačoho*). V texte sa nevhodne použilo sloveso *vypĺňovať*. Údaje sa predsa uvádzajú, vyznačujú, dopĺňajú, vykazujú či udávajú, vypĺňajú sa riadky a kolonky výkazu. Nejde o náhodnú chybu, lebo v smerniciach sa i na iných miestach požaduje *vypĺňovať údaje* (34) alebo *doplniť obdobie, za ktoré je výkaz zostavovaný* (4). Tu by najlepšie vyhovovala forma jednoduchej vety: *Indikačné údaje treba uvádzať podľa individuálnych pokynov orgánov ČSÚ, SŠÚ, ČSVD alebo SZVD v závislosti od spôsobu ich ďalšieho spracúvania.*

Nedostačujúcu prácu s textom ukazuje táto kratšia časť jedného súvetia: *„V prípade, že je pre zber zákaziek prác a služieb určených obyvateľstvu na základe dohody využívané podnikom miestneho hospodárstva alebo výrobným družstvom druhej organizácie z oblasti mimo miestneho hospodárstva a výrobného družstva, je možné v týchto prípadoch ...“ (5).* Dlhočizný hlavolam síce pokračuje, ale aj zo skráteného textu ľahko odhalíme príčinu nedobrej štylizácie: chvatnosť. Iba pri chvatnej práci sa môže stať, že ten istý jav sa označí ako prípad aj ako prípady. V texte zaráža vyjadrenie *zber zákaziek prác a služieb.* Veď zberne na zákazky nejestvujú. Pracovníci prevádzkární, zberní a predajní sami vyhotovujú objednávky na práce a služby občanom. Významovú nejasnosť textu spôsobil najmä nevhodný pasívny tvar *využívané podnikom ... alebo družstvom druhej organizácie* a jeho nenáležitá väzba s genitívom (sloveso *využívať* sa viaže s akuzatívom). Po vypustení nepotrebných slov a po štylistickej úprave by mohol začiatok posudzovaného súvetia dostať napríklad takúto zrozumiteľnú podobu: *Ak zákazkové práce a služby sprostredkúva pre podnik miestneho hospodárstva alebo pre výrobné družstvo na základe dohody iná organizácia, môže ...*

Aj na chybách sa možno poučiť. Preto sa ešte pristavíme pri daktorých osobitných vyjadrovacích spôsoboch použitých v brožúrke.

V rozpore s bežným úzom sa tu záporová častica *nie* umiestňuje za sponu: *že je nie známa* (11), *ktoré sú nie špecifikované* (6), *že údaje sú nie zistiteľné (13).* V spisovnej slovenčine má táto častica miesto pred sponou.

Častica *tiež* sa však akoby neschvál dáva pred modifikovaný výraz: *sa zahrňuje tiež modernizácia* (8), *zahrnuli sem tiež pranie* (34) a i. Navyše na tomto mieste treba namiesto nej upotrebiť časticu *aj*. Vo vete *Organizačnou zmenou nie je tiež zriadenie novej činnosti* (12) sa zasa mala použiť záporová častica *ani*.

Na nevycibrený jazykový cit autorov poukazuje časté používanie spojky *pokiaľ* na čele podmienkových viet: *pokiaľ podnik vykonáva* (5), *pokiaľ nebola zahrnutá* (11), *pokiaľ by nebol dohovorený* (13) a i. V takomto význa-

me sa už spojka *pokiaľ* nepoužíva, treba tu používať základnú podmienkovú spojku *ak*.

Namiesto spojky *keď* sa viackrát nesprávne upotrebilo zámeno *kedy: v prípadoch(,) kedy dôjde počas roka začlenenie inej organizácie* (12) a i. Navyše sa sem prešmykla konštrukcia *dôjde k začleneniu* v popletenej podobe *(dôjde začlenenie)*. Vieme, že spojenia typu *dôjsť k niečomu* s významom „nastať" majú čulú frekvenciu v prejavoch administratívneho rázu. Namiesto nich odporúčame používať v spisovnom texte významovo priehľadnejšie výrazy. Obstála by napr. takáto štylizácia: *ak sa počas roka pričlení iná organizácia.*

V texte sa často vyskytuje okrajový výraz *je nutné: je nutné odôvodniť* (4), *je nutné údaje zahrnúť tiež do čís. znaku* (16). Namiesto neho sa v kultivovanom texte používa vetná príslovka *treba* a pri zdôrazňovaní potreby vyjadrenie *je nevyhnutné.*

V účelovom význame sa v texte viac ráz použili nenáležité predložkové spojenia: *ktorých sa užíva k iným účelom* (8), *určeného k tomu, aby ...* (8), *určeného pre predaj* (9), *pre orientáciu slúži* (14) a i. Dobrý jazykový cit však nabáda použiť tu predložku *na: ktoré sa používajú na iné ciele* atď.

V brožúrke sú veľmi časté opisné pasíva, no ich použitie nie je vždy motivované potrebou vyjadrovať sa presne: *či bolo postupované* (6), *je členená* (15), *odbyt bude vykazovaný* (11). Namiesto nich bolo treba voliť bežne používané zvratné pasívne tvary *(či sa postupovalo, člení sa)* alebo činné slovesné tvary *(budú postupovať)* a určovanú povinnosť bolo treba vyjadriť explicitne *(odbyt sa má vykazovať)*.

Jazykovú úroveň posudzovanej brožúrky na viacerých miestach znižuje nenáležitý slovosled — napr. postponovaním jednoduchého zhodného prívlastku sa ustálený slovosled neúčelne narušil v takýchto spojeniach: *služby kominárske* (23), *služby upratovacie* (25), *služby domové a bytové* (24) a i. Za nepríznakové pokladáme iba spojenia *kominárske služby, domové a bytové služby.*

Tienistou stránkou slovníka smerníc sú nespisovné a menej vhodné výrazy *snadný* (6, *ľahký*), *požiadavok* (7, *požiadavka*), *doporučuje sa* (6, *odporúča sa*), *zvláštne zapojenie* (5, *osobitné zapojenie*), *SZ* (10, *zeme* = krajiny, štáty, oproti značke *KS* = kapitalistické štáty má stáť značka *SS* = socialistické štáty), ďalej zastarané výrazy *viď* (10, *pozri*), *kantíny* (5, 23, *bufety*), *poťahová doprava* (23, *záprahová doprava*), *autotaxi* (22, *taxikárstvo* ako činnosť a *taxík* ako dopravný prostriedok) a iné nepresné výrazy, napr. *izolátorské práce* (22, *izolatérske práce*), *predkladacia cesta* (2, *predkladacia úprava, predkladací pokyn*), *elektro a plynospotrebiče* (19, *elektrické a plynové spotrebiče*). Bolo treba rozlišovať význam substantív *čiastka* a *suma.* Napr. spojenie *čiastka faktúry* (6) sa nenáležite použilo vo význame „(celá) suma faktúry". Ani nahradenie osvedčeného pomenovania *údržba* slovesným podstatným menom *udržovanie* sa neuvážilo dostatočne.

Ešte treba poukázať na daktoré chybné združené pomenovania. Nevhodné sú zložky združených pomenovaní typu *gumárensko-azbestový priemysel* (18). Názvy priemyselných odvetví sa tvoria zväčša od pomenovaní pracovníkov (porov. *strojársky, potravinársky, kožiarsky, sklársky priemysel*) alebo od pomenovaní výrobkov *(mäsový, tabakový, naftový, konfekčný priemysel,* ale

aj *priemysel stavebných hmôt, celulózy a papiera, skla, keramiky a porcelánu).* Ako nenáležité sa pociťujú odvodeniny z pomenovaní výrobní *(gumárenský, mraziarenský, mlynský a pekárenský priemysel).* Už sama nerovnorodosť slovotvorných prostriedkov pôsobí rušivo; bolo treba voliť slovotvorne homogénne prívlastky: *gumársky a azbestársky priemysel, gumový a azbestový priemysel.*

Želáme si, aby sa pri príprave ďalších vydaní štatistických smerníc nezabudlo ani na funkciu, ktorú podobné texty plnia aj pri šírení jazykovej kultúry a ovplyvňovaní jazykového povedomia ich používateľov.

F. Sabol

Zaujímavý preklad z bulharčiny

(Talev, D.: Železný svietnik. Bratislava, Smena 1975. 374 s. Prel. J. Stajková)

Železný svietnik Dimitra Taleva sa pokladá za jeden z najlepších súčasných bulharských románov. Možno očakávať, že aj slovenské vydanie románu v priliehavom preklade J. Stajkovej si nájde široký okruh našich čitateľov. Keď sa tu týmto románom zaoberáme, chceme poukázať na niektoré problémy, s ktorými sa prekladateľ z bulharčiny (najmä beletrie s historickou tematikou) stretáva, ale aj na niektoré jazykové javy, ktoré na nás pri čítaní románu pôsobili rušivo.

Nápadné je množstvo cudzích výrazov (zväčša slov tureckého a gréckeho pôvodu). Ide o názvy osôb, oslovenia, označenia hodností, titulov a pod., *čorbadži, efendi, fanariot, hadži, juzbaši, kajmakam, valija,* názvy častí mesta, budov, bytov ako *čaršija, chukjum, konak,* názvy mier a váh: *aršin, oka* a i. Význam týchto slov sa vysvetľuje v slovníčku na konci knihy. Iné použité slová sa v románe nevysvetľujú, ale ich významy možno nájsť v Slovníku slovenského jazyka (SSJ). Napr. *ďaur, bej, kádi, šarováry, rája.* No v preklade sa nájde dosť takých slov, ktoré sa nevysvetľujú na konci románu a neuvádza ich ani SSJ. Sú to také slová ako *aspra, dram, kir, kalimovka, mutesarifin, medžia.* Slová podobného druhu ako historizmy alebo názvy špeciálnych reálií dodávajú dielu dobový a miestny kolorit. Je však otázka, či bolo potrebné ponechať v umeleckom preklade také množstvo nepreložených „exotizmov". Nazdávame sa, že by bolo čitateľnosti románu len prospelo, keby sa bol počet takýchto nepreložených výrazov obmedzil. Keď sa už ponechali, tak sa mali všetky vysvetliť v pripojenom slovníčku na konci knihy. Niektoré sa mohli preložiť, napr. *čitalište* ako *čitáreň* (z kontextu by bolo jasné, že ide o osobitný druh čitárne, skôr klub), k iným sa mohol pridať slovenský výraz (napr. namiesto *mangalo* mohlo byť *ohrievač mangalo,* prípadne aj tu by stačilo len *ohrievač).* Zbytočne bolo ponechávať výraz *episkop* (častejšie tu prekladateľka používa slovo *biskup).* Ako v pôvodine sa tu používajú názvy *Velešško, Prilepsko,* hoci tvorenie názvov oblastí podľa miest je v slovenčine veľmi obmedzené (typ *Ostravsko).*

Inak výber slov je starostlivý, ale predsa ostali v preklade niektoré slová,

ktoré sa mohli pri jazykovej úprave nahradiť presnejšími, správnymi, spisovnými. Napr. *belčov* (m. *kolíska*), *dúpä* (m. *brloh*), *opánky* (m. *krpce*), *ramená* (m. *plecia*) a i. Prekladateľ si musí neraz aj utvoriť nejaké slovo pomocou domácich slovotvorných prostriedkov, aby vyjadril to, čo je v origináli, t. j. musí pomenovať reálie u nás neznáme, resp. v spisovnom jazyku nepomenované. V našom preklade ide napr. o slová *halenáreň*, *popovka* (žena popa), ktoré možno pokladať za dobre utvorené, výstižné a významovo priezračné. Za vhodné pokladáme aj použitie archaizmu *slaviansky* (ide o historický román).

Niektoré gramatické a slovotvorné nesprávnosti sa mohli odstrániť pri starostlivejšej jazykovej úprave, resp. korektúre (na iných miestach sú totiž príslušné tvary správne). Napr. *pleco, dvojo gájd, trojo dverí* (m. *plece, dvoje, troje*), *u Turkyni* (m. *Turkyne*), *Nije spomenul* (m. *Niji*), *dozrie hrozno* (m. *dozreje*), *ničomu nerozumia* (m. *nerozumejú*), *karavánu naložených koňov* (m. *koní*), *kotliarske* (m. *kotlárske*) a iné, najmä pravopisné drobnosti.

Celkove môžeme povedať, že ide o starostlivý preklad, len vydavateľstvo mu mohlo venovať pri konečných úpravách väčšiu pozornosť.

K. Palkovič

SPYTOVALI STE SA

Lesár manipulant? — Redaktorka vydavateľstva Obzor: „V rukopise, ktorý redigujem, používa autor názov *lesár manipulant*. Nazdávam sa, že tento názov nie je vhodný a že pracovníka, ktorý pracuje v lese s drevom, treba pomenovať názvom *lesár a manipulant*, utvoreným analogicky ako názvy *mäsiar a údenár, holič a kaderník* a i."

Otázku, či je vhodný názov *lesár manipulant* a či *lesár a manipulant*, treba rozšíriť, keďže sa žiada odpovedať aj na to, či je vhodný názov *lesár*.

Názov *lesár* je síce utvorený ústrojne (porov. *cestár, sedlár, remenár, košikár, potrubár* a i.), no v spisovnom jazyku sa nevžil. Slovenský lesnícky terminologický slovník (1. vyd. Bratislava, Príroda 1969) zaznačuje ako pomenovanie osoby kvalifikovanej na rozličné práce v lese iba podobu *lesník* (c. d., s. 127). Podobne rieši vec Slovník slovenského jazyka (2. zv., s. 34), v ktorom sa okrem toho zaznamenáva aj podoba *lesák* (s. 33), pravdaže so štylistickým kvalifikátorom *slang*. Dôležité je zistenie, že okrem terminologického slovníka a jazykových príručiek sa aj v úradných zoznamoch robotníckych povolaní a v rozličných odvetvových kvalifikačných katalógoch uvádza len podoba *lesník*. Iba s ňou treba rátať aj vo východiskovom názve.

Je však pomenovací typ *lesník manipulant* naozaj zameniteľný takým typom názvov, aký predstavuje starší vžitý názov *mäsiar a udenár*, resp. je daktorý typ nepotrebný? Rozdielne syntagmatické vzťahy medzi členmi obidvoch názvov signalizujú, že nejde ani o vzájomne zameniteľné, ani o sémanticky zhodné názvy. V názvoch typu *lesník manipulant* sa spájajú členy názvu

primknutím a spojenie sa realizuje s cieľom bližšie určiť nadradený člen spojenia, v konkrétnom prípade špecifikovať slovo *lesník*. Medzi členom (slovom) *lesník* a členom *manipulant* je determinatívny vzťah. V názvoch typu *mäsiar a údenár* sú jednotlivé členy významovo rovnocenné, nejde o vzťah nadradenosti, resp. podradenosti; ide o priradenie, koordináciu. Členy tohto názvu sú v koordinatívnom vzťahu.

Z názvov robotníckych povolaní publikovaných v rozličných kvalifikačných katalógoch sa ukazuje, že sa značne rozšíril práve typ *lesník manipulant*. V oblasti lesného hospodárstva sa k nemu zaraďujú názvy *lesník pestovateľ, lesník traktorista, lesník mechanizátor*, v oblasti filmovej tvorby *robotník stavač, robotník osvetľovač* a v rozličných ďalších okruhoch názvy *montér kotlár, montér potrubár, montér zámočník, hutník oceliar, hutník lisovač, hutník vysokopeciar, sedlár manžetár, záhradník zeleninár, školník údržbár, chemik palivár, knihár reštaurátor* a ďalšie. Názvy *modistka klobučníčka, modistka čiapkárka, sklárka krepárka* ukazujú, že tento pomenovací typ sa ujal aj v názvosloví ženských povolaní a profesií. Názvy typu *mäsiar a údenár* reprezentujú v zoznamoch robotníckych povolaní jednak dávnejšie ustálené a vžité názvy *maliar a natierač, kováč a podkúvač, holič a kaderník*, jednak novšie utvorené názvy *čalúnnik a dekoratér, debnár a obaliar*, ktoré svedčia, že tento pomenovací typ jestvuje a je potrebný.

Pri názvoch vzniknutých primknutím dvoch substantív sa niekedy namieta, že v slovenčine je oveľa živší pomenúvací typ *lesný manipulant* (porov. napr. Š. Peciar, Nie „mesto-hrdina", ale hrdinské mesto. KS, *5*, 1971, s. 181—182). Tento postoj by bolo možné prijať, keby sa transformácia typu *lesník manipulant → lesný manipulant* (prípadne iné transformácie) mohla bez ťažkostí realizovať pri všetkých názvoch. Lenže z uvedených príkladov je nerealizovateľná v názvoch *robotník stavač, montér kotlár, školník údržbár* a v ďalších, a tak sa z pomenúvacieho hľadiska ukazuje ako výhodnejšie označiť rovnako zaradené pojmy rovnakými jazykovými prostriedkami. Takýto postup je v súlade s kritériom systémovosti, ktoré sa v terminologických teóriách vyzdvihuje ako jedno z najzávažnejších kritérií dobre utvorených názvov.

K záverečnému odobreniu názvov typu *lesník manipulant* a negatívnemu stanovisku k zneniu *lesár manipulant*, resp. *lesník a manipulant* pripájame ešte poznámku, že v názvosloví robotníckych povolaní sa v záujme presného zachytenia špecializácie a s viditeľnou tendenciou po úspornosti ustaľujú aj ďalšie menej zvyčajné názvy, napr. *rezač plameňom, zvárač elektrickým oblúkom*, vzniknuté analogicky podľa slovesnej väzby (porov. *zvárať elektrickým oblúkom — zvárač elektrickým oblúkom*), resp. názvy typu *krajčír scénických odevov, obuvník scénickej a krojovej obuvi*, ktoré možno vysvetliť buď na pozadí elipsy (porov. *krajčír zhotovujúci*, resp. *šijúci scénické odevy — krajčír scénických odevov*), buď významovým posunom nadradených členov názvu: slová *obuvník, krajčír* majú tu význam „tvorca" (scénických odevov).

I. Masár

Soviet (Sovieti) = občan (občania) Sovietskeho zväzu. — I. M. z Bratislavy: „Možno v slovenčine používať na pomenovanie občanov Sovietskeho zväzu názov *Soviet*, resp. *Sovieti*? Nezdá sa mi totiž primerané, aby sa v tejto súvislosti používalo obyvateľské meno *Rus (Rusi)*."

Na pomenovanie príslušníkov istého štátu sa v slovenčine zväčša používajú tzv. národné mená, najmä ak ide o štát, v ktorom žijú prevažne príslušníci jedného národa. Napr. *Maďar — Maďari, Poliak — Poliaci, Francúz — Francúzi, Portugalec — Portugalci, Bulhar — Bulhari, Rumun — Rumuni.* Inokedy sa zas na pomenovanie príslušníkov istého štátu používajú obyvateľské mená utvorené z *názvov štátov*, napr. *Juhoslávia — Juhoslovan (Juhoslovania), Rakúsko — Rakúšan (Rakúšania), Veľká Británia — Brit (Briti).* Podobne sa najmä v styku s cudzinou používa názov *Čechoslovák (Čechoslováci)* na pomenovanie občana (občanov) Československej socialistickej republiky. S týmto pomenovaním sa veľmi často možno stretnúť napr. pri športových reportážach.

Sovietsky zväz je mnohonárodný štát, v ktorom žije vyše sto národov a národností, preto sa na súhrnné pomenovanie občanov Sovietskeho zväzu nemôžu používať národné mená. Národnými menami *Rus (Rusi), Ukrajinec (Ukrajinci), Bielorus (Bielorusi), Estónec (Estónci), Kazach (Kazachovia)* a pod. pomenúvame iba občanov národných republík v Sovietskom zväze. Na pomenovanie príslušníkov Sovietskeho zväzu sa ustálili názvy *občan (občania) Sovietskeho zväzu, sovietsky občan (sovietski občania).* Stále sa však pociťovala potreba mať aj stručnejšie, jednoslovné pomenovanie, a tak sa začal v hovorovej reči používať názov *Soviet (Sovieti).* Tento názov sa začal používať pri športových reportážach, ale aj v publicistike vôbec, na pomenovanie hráčov družstva Sovietskeho zväzu, sovietskych športovcov, členov delegácií zo Sovietskeho zväzu a pod. Napr. v športovom týždenníku Štart, č. 47 z 21. 11. 1977, sme našli takýto nadpis: *Všetko zlato S o v i e t o m.* Najprv sa názov *Sovieti* používal iba v množnom čísle na pomenovanie príslušníkov Sovietskeho zväzu, až neskoršie aj v jednotnom čísle v podobe *Soviet* na pomenovanie jednotlivého príslušníka Sovietskeho zväzu.

Zdžanlivosť pri používaní názvu *Soviet* v jednotnom čísle vyplýva z toho, že popri vlastnom mene *Soviet* sa už dávno u nás používa všeobecné podstatné meno *soviet* s významom „rada, výbor; v dejinách revolúcie revolučné orgány robotníkov a roľníkov, prípadne aj vojakov, organizačný základ sovietskeho štátu" (pozri Slovník slovenského jazyka IV, s. 145). Vzniká tu teda homonymia slov *soviet* (= rada, výbor) a *Soviet* (= občan Sovietskeho zväzu). Pravda, pri skloňovaní sa jednotlivé tvary názvov *soviet a Soviet* takmer vo všetkých pádoch odlišujú, lebo všeobecné podstatné meno *soviet* sa skloňuje podľa neživotného vzoru *dub*, kým vlastné meno *Soviet* (= občan Sovietskeho zväzu) podľa životného vzoru *chlap.*

Z pravopisného hľadiska treba ešte spomenúť, že názov *Soviet* vo význame „občan Sovietskeho zväzu" sa vždy píše s veľkým začiatočným písmenom ako všetky ostatné obyvateľské mená.

Záverom: V neutrálnych jazykových prejavoch, v oficiálnych listoch a dokumentoch, v správach dennej tlače, rozhlasu a televízie treba používať neutrálne pomenovanie *občan (občania) Sovietskeho zväzu, sovietsky občan (sovietski občania).* Názov *Soviet (Sovieti)* používame ako nový hovorový

prostriedok napr. v reportážach, fejtónoch a v neoficiálnych hovorených prejavoch.

M. Považaj

2000 = dvetisíc, či dvatisíc? — J. P. z Prešova sa nás spytuje, či ciferný znak *2000* sa v súčasnej spisovnej slovenčine číta v podobe *dvetisíc* alebo v podobe *dvatisíc*.

V príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny sa uvádza základná číslovka (ciferný znak *2000*) v podobe *dvetisíc*. S podobou *dvetisíc* sa môžeme stretnúť v Pravidlách slovenského pravopisu vo všetkých vydaniach od r. 1953, v Slovníku slovenského jazyka I (s. 349), v Príručke slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca — V. Lacu (1. vyd., Bratislava, SPN 1973, s. 219), v monografii Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine od P. Ondrusa (1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1969, s. 33) a v Praktickej príručke slovenského pravopisu od A. Zaunera (4. vyd. Martin, Osveta 1973, s. 219). A. Zauner uvádza podobu *dvatisíc* v zátvorke s hviezdičkou, t. j. hodnotí ju ako nespisovnú. Iba v Slovenskej gramatike od E. Paulinyho — J. Ružičku — J. Štolca (5. vyd. Bratislava, SPN 1968, s. 233) sa uvádza, že „tisícky počítame takto: *jeden tisíc, dvatisíc, tritisíc, štyritisíc* ...".

Ako z prehľadu vidíme, väčšina príručiek súčasnej spisovnej slovenčiny ciferný znak *2000* odporúča čítať v podobe *dvetisíc*, iba v Slovenskej gramatike sa hovorí o podobe *dvatisíc*. Podoba *dvatisíc* je v súčasnej spisovnej slovenčine okrajová (ak berieme do úvahy nespisovné útvary nášho národného jazyka, zisťujeme, že je typická pre východoslovenskú nárečovú oblasť). V spisovnej slovenčine treba preto uprednostňovať podobu *dvetisíc*, s ktorou sa bežne stretáme aj v dennej tlači, napr.: *Hokej prežije rok dvetisíc* (Smena, 3. 5. 1977, s. 8).

J. Jacko

Čitateľ — 6. p. v Čitateli aj v Čitateľovi. — Pracovníci z Elektrotechnickej fakulty v Bratislave sa spytovali: „Ako správne skloňovať podstatné meno *čitateľ* v matematickej terminológii a *Čitateľ* ako názov časopisu?"

V slovenčine existujú prípady, že sa pri rozštiepení významu mužských substantív podľa životnosti neutvárajú príslušné paralely v skloňovaní. V pribudnutom novom variante sa potom nepresadia prípony, ktoré by sa zhodovali s novým významom. Podstatné meno *čitateľ* patrí do výraznej skupiny so zakončením na *-teľ* (*činiteľ, ukazovateľ, menovateľ, deliteľ, násobiteľ, menšiteľ* atď.). Pôvodný životný variant citovaných substantív okrem substantív *činiteľ* a *čitateľ* nepoznáme, podstatné mená ako *deliteľ, menšiteľ, násobiteľ* vznikali priamo ako neživotné substantíva, no neskloňujú sa dôsledne ako neživotné. Proti neživotným príponám, ktoré by boli adekvátne ich neživotnému významu, prejavilo sa tu silné pôsobenie činiteľskej prípony *-teľ*, charakteristickej pre názvy osôb. Prípona *-teľ* má výrazný životný význam, ktorý si chce zachovať, no popritom aj neživotný význam a s ním aj neživotné prípony, a tak vzniká kolísanie. Najdôslednejšie preniká životná prípona v 6. páde jedn. čísla, takže hovoríme iba *v čitateli, v menovateli,*

deliteli, ukazovateli atď. Lokál je totiž pád, v ktorom sa neživotné substantíva vyskytujú najčastejšie. Vyslovuje miesto, čas a rozličné okolnosti, ktoré sa vyjadrujú neživotnými substantívami. V 3. páde jednotného čísla je kolísanie prípon *-u* a *-ovi: čitateľu/čitateľovi.* V 4. páde jednotného čísla je iba životné skloňovanie *čitateľa.* V množnom čísle v 1. a 4. páde sú tiež dvojaké prípony *čitatele/čitatelia, čitatele/čitateľov,* pričom životné prípony pri neosobných názvoch sú zriedkavé až výnimočné.

Mená časopisov, umeleckých a vedeckých diel nazvaných podľa osôb alebo označených osobnými menami majú v lokáli popri prípone *-ovi* aj príponu neživotných podstatných mien. Toto pravidlo platí o podstatných menách zakončených na *-k, -g,* napr. *v Priekopníku/v Priekopníkovi, v Bojovníku/v Bojovníkovi,* podobne aj *v Stavbári/v Stavbárovi,* pri iných sú len neživotné prípony: *v Roháči, v Dikobraze.* Názov časopisu *Čitateľ* navrhujeme skloňovať takto: 1. p. *Čitateľ,* 2. p. *Čitateľa,* 3. p. *Čitateľovi,* 4. p. *Čitateľa,* 6. p. *v Čitateli/v Čitateľovi,* 7. p. *s Čitateľom.* V množnom čísle prevažuje životné skloňovanie *(Čitatelia, Čitateľov, Čitateľom, Čitateľov, Čitateľoch, s Čitateľmi).* Pravda, v množnom čísle odporúčame namiesto uvedených tvarov použiť radšej opisné vyjadrenia, napr. *na stole sú dve čísla časopisu Čitateľ, prezrel som si viac čísel časopisu Čitateľ,* nie *na stole sú dvaja Čitatelia, prezrel som si viac Čitateľov.*

NAPÍSALI STE NÁM

O slovenčine v Ľude

Noviny *Ľud* sú denník, ktorý hodno čítať. Čitateľ v nich nájde komentáre k medzinárodným udalostiam, zaujímavosti z domova, pestrú paletu informácií o domácich kultúrnych udalostiach, stranu venovanú populárnej hudbe, kroniku našich osobností, recenzie kníh, filmov a rozhlasových hier, podnetné súťaže, zaujímavosti zo sveta vedy a techniky, interesantnú športovú rubriku a pod. Redakcia má premyslenú koncepciu tvorby novín.

Žiaľ, jazyková úroveň Ľudu je niekedy natoľko nízka, že na to treba dosť dôrazne upozorniť. Najmä v príspevkoch so zemepisnou tematikou sú jazykové pravidlá postavené — mierne povedané — na hlavu. Napríklad v Ľude z 21. apríla 1977 sme v krátkom článku (25 riadkov) *Poznávame krásy našej prírody* zistili tieto chyby: nevhodná pádová prípona v inštrumentáli *lesami* (správne *lesmi),* sloveso *vypýna* (správne *vypína),* podoba *Kysúcou* (správne *Kysucou).* Záverečná veta článku má viacero chýb a nepresností: *Ak teda zavítate do týchto končín (!) budete príjemne prekvapení s možnosťou pestrej pešej turistiky, získate nezabudnuteľné dojmy a poznáte skutočnú oázu ticha.* Veta mala mať správne takúto podobu: *Ak teda zavítate do týchto končín, budete príjemne prekvapení pestrými možnosťami pešej turistiky, získate nezabudnuteľné dojmy a spoznáte skutočnú oázu ticha.*

V tom istom čísle a aj v čísle z 23. apríla sme našli aj ďalšie chyby: *Lom nad Rymavicou* (správne *Lom nad Rimavicou), ... zo salašníckej kultúry Horehronskej oblasti* (správne *... zo salašníckej kultúry Horehronia* alebo

zo salašníckej kultúry horehronskej oblasti), v Christchurch (Nový Zéland) (správne *v meste Christchurch (Nový Zéland)* alebo *v meste Christchurch na Novom Zélande.*

Jazykové chyby sme našli aj v článku *Jaskyňa v meste* (Ľud z 8. apríla): *...hostia tu venujú pozornosť „varhanom"...; Najväčšou sieňou jaskynného sveta je „divadelná sála", ktorej zaujímavý prírodný tvar sa nazýva „vyhliadková veža na Jánoshegy", čím sa prirovnáva hore ponad maďarskou metropolou...* Nespisovný výraz *varhany* je síce najmä medzi mladými ľuďmi dosť frekventovaný, ale v písanom texte neslobodno obchádzať vžité slovo *organ.* V dlhom a dosť neprehľadnom súvetí zaráža nevhodné použitie zdvojenej predložky *ponad.* Táto predložka sa v spisovnom jazyku spája s akuzatívom *(ponad koho, ponad čo),* nie s inštrumentálom. V uvedenom prípade sa mala použiť predložka *nad.* Pravda, čitateľ by radšej prijal jednoduchšiu štylizáciu celého súvetia: *Najväčšou sieňou jaskynného sveta je „divadelná sála". Jej zaujímavý prírodný tvar pripomína vyhliadkovú vežu na Jánoshegy — hore nad maďarskou metropolou.*

Škoda, preškoda, že jazyková úroveň Ľudu zaostáva za jeho obsahovou stránkou. Nerobí to dobré meno redakcii.

I. Fekete

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 12, 1978, č. 3. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v marci 1978. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1978

Cena Kčs 3,—